

14609

Ն ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

№ 19

ԹԵՐՈՒՄ ԿՆՈՋ ԽՈՍՏՈՎԱՆԵՆՔԸ

Հեղինակութիւն
Տ. ՆԱՏԱԼԵԱ ԱԹԱՅԵԱՆԻ

ԳԻՆՆ Է 15 ԿՈՊԵԿ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Տպ. Ն. Աղանեան, Պոլից. 7

ԹԻՖ

ԼԻԶ

891.39

Ա-26

Ընկերութեանս հրատարակութիւնները

1. Լ. Ուօլլէս. Բէն Հուր. հ. 1. Թարգմ. անգ. Փ. Վարդանեան — 75
2. Նոյն, հ. 11. — 75
3. Շիրվանզադէ, Արտիստը — 25
4. Մուրացան. Գէորգ Մարգարեանի, պատմական վէպ . 1—20
5. Ժուկովսկի. Քնած արքայադուստրը, պատկերազ. հէ-
քիաթ. փոխադր. Աթ. Խնկոյեան — 15
6. Ստ. Տէր-Աւետիքեան. Պատմածքներ — 50
7. Նար-Դոս. Մահը, վէպ. 1—20
8. Ն. Բուբակին. Ստորերկրեայ կրակ. պատ. — 50
9. Զ. Դիկկենս. Դաւիթ Կոպպէրֆելդ. պատկ. վէպ. մասն
առաջին, անգլ. Թարգմ. Փ. Վարդանեան — 75
10. Նոյն, մասն երկրորդ — 75
11. Նոյն, մասն երրորդ — 75
12. Շիրվանզադէ. Երկերի ժողովածու, հատ. IV 1—50
13. Դ. Դեմիրճեան. բանաստեղծութիւններ — 50
14. Ոսկէ աղջիկը Թարգմ. Լ. Մելիք Ազամեան — 7
15. Ակ-Բոզատ, Թարգմ. Ս. Թորոսեան — 15
16. Ստ. Նազարեանի երկեր, հ. 1. 1—50

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

1912

1. Գաբրիէլ Դ'Անունցիօ. Զիօկօնդա. ողբ. 5 ար. ֆրանս. Թարգմ.
Ս. Յակոբեան:
2. Իլիա Ճաւահուր. Մուրացեանի պատմածը. վրաց. Թարգմ.
Տ. Փիլոմեան:
3. Ա. Անարոնեան. Աստու կրակը:
- 4—5. Իւշիկիչ. Թաղաւոր. ռուս. Թարգմ. Յ. Յովհաննիսեան:
6. Յ. Մալխասեան. Յանցանքը:
7. Սէյրի. Ծիլ ու Ծաղիկ:
- 8—9. Կոմս Ա. Կ. Տօլստոյ. Իօանն Ահեղի մահը. ողբ. 5 ար.,
ռուս. Թարգմ. Տ. Յովհաննիսեան:
10. Անտոն Զեխով. Պատմածքներ. ռուս. Թարգմ. Ռ. Նան-Ազատ:
- 11—12. Ա. Ս. Գրիբեդով, Նեկիք պատուհաս, կոմ. չորս գործ.
ռուսաւորով. Թարգմ. Լ. Մանուէլեանի:

1913

13. Լորդ Բայրոն. Մանֆրէդ. Անգլիերէն բնագրից Թարգմանեց
Տիբայր վարդ.
14. Գիւրի դը-Մոպասան. I ճարտագունդը, II Զարդը. ֆրանս.
Թարգմ. Ռ. Նան-Ազատ:
15. Վ. Վալադեան. Բժիշկը. դրամա 3 գործ.
- 16—17. Կնուտ Համսուն. Պան. Լէյտընանտ Թոմաս Դլանի թղթե-
րից. գերմ. Թարգմ. Աւ. Իսահակեան:
18. Մարգար. վէպիկներ:
19. Թերուս կնոջ խոստովանանքը. տ. Ն. Աթայեանի:

ԻԻՐԱՓԱՆՁԻՐ ՀԱՄԱՐԸ 15 Կ.

891.99

Ա-26

24 MAY 2005

06 DEC 2010

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

19

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԹԵՐՈՒՄ ԿՆՈՋ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

○○○○○○○○

Հեղինակութիւն

Տ. ՆԱՏԱԼԵԱ ԱԹԱՅԵԱՆԻ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Տպարան Ն. Աղամեանի, Պոլից. 7.

1913

ԹԵՐՈՒՄ ԿՆՈՋ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

Ես մի աննշան ու չունևոր ընտանիքի աղջիկ էի: Մեր նիստ ու կացը աւելի քան համեստ էր և մեզ մօտ ամեն բանի մէջ ճնշող չափաւորութիւն էր նկատւում: Մեր ընտանիքը մեծ էր. հօրս առևտրական գործերը անաջող էին գնում. ամեն կողմից ձախորդութիւնների էր հանդիպում: Մայրս կար անելով օգնում էր հօրս. այդ բանը ամենևին զիւր չէր զալիս ինձ և ես ամեն կերպ աշխատում էի ծածուկ պահել իմ ընկերունջիններից՝ մարդուս նշանակութիւնը նսեմացնող այդ արարքը, որպէսզի ընկերունջներս արհամարհանքով չվերաբերուէին դէպի ինձ: Առանց այն էլ ես ինձ շատ ճնշուած էի զգում ամեն բանում: Ընկերունջներիս մէջ ամենից համեստ ու անպաճոյճ հագուածը ես էի, ու դէմքս էլ զրա համեմատ շատ հեղ և պարկեշտ արտայայտութիւն ունէր:

Սովորում էի մեր տեղական ծխական դպրոցում: Բոլոր առարկաներից 3-4 էի ստանում: Միայն հայոց լեզուի ուսուցիչն էր ինձ միշտ 5 ու խաչ գնում: Բայց նա վրաս սիրահարուած էր և թո՛ւ էր ափսոսում, որ ամուսնացած է ու չի կարող աւաջարկութիւն անել:

Տասնունինգ տարեկան էի, երբ վերջացրի ծխական դպրոցը: Բայց երեսունին մօտ միայն ինձ յաջողուեց ամուսնանալ:

Ես մի առ մի յիշում եմ, թէ ինչպէս անց կացան տարիները դպրոցն ավարտելուց մինչև ամուսնանալու: Մայրս շարունակ ասում էր հօրս. «Պէտք է աշ-

1567-98

խատենք մեր Անիւտի համար մի արժանաւոր փեսացու գտնել... ինքը գեղեցիկ է, եթէ մենք էլ մի քիչ լաւ շարժուենք, անպատճառ լաւ տեղ կը քցենք»:

«Լաւ շարժուել» խօսքը մօրս բերանում նշանակում էր ինձ զարդարած պահել, դուրս բերել, ամեն տեղ աչքի քցել, գնալ-գալու յարաբերութիւն պահանք:

Սկզբում կարծում էի, թէ առաջարկութիւն անողներէից որը ինձ դիւր կըգար իր արտաքինով, նա էլ կըհամարուէր իմ արժանաւոր փեսացուն:

Բայց յետոյ թէ մայրս և թէ մեր բոլոր ազգականները ինձ հասկացրին, որ փեսացուի արժանաւորութիւնը նրա հարստութեան մէջն է, իսկ հարսնացուինը՝ նրա արտաքին գեղեցկութեան մէջ:

Այնուհետեւ դուք պէտք է տեսնէիք, թէ ինչպէս էի աշխատում, որ աւելի հրապուրիչ երևամ, քան թէ էի իսկապէս... Մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու կարիք չկայ. անում էի նախ բոլորը, ինչ որ յայտնի է շատերին:

Լինում էին առաջարկութիւն անողներ, բայց «արժանաւորը» գեռ լոյս չէր ընկնում: Բացի փեսացուներից ես ունէի և դատարկապորտ երկրպագուների մի ահագին բանակ՝ բաղկացած «րեալխտներէից», սեմինարիստներից և «գօրօդիստներից», որոնք խմբերով շրջում էին մեր փողոցներում, լուսնեակ գիշերները երգում պատուհանիս տակ, որոնք յաճախ իմ պատճառով կտուր էին բռնում, ծեծկում, միմեանց հագուստ պատռում, իսկ երբեմն էլ բանը հասնում էր նոյնիսկ ատրճանակի, որով իրար սպառնում էին, ինչպէս խիստ ոխերիմ ախոյեաններ:

Սիրահարական նամակներ էր, որ ստանում էի, խորհրդաւոր հայեացքներ, սիրալիր ժպիտներ էին, որ շուայում էին ինձ հանգիստիս:

Ես արդէն հետզհետէ երես էի առնում ստացած սիրաբորբոք նամակներից, ինձ ուղղած բաղմախորհուրդ հայեացքներից և հազար ու մի հաճոյախօսութիւններից... Տանից շուտ-շուտ դուրս գալու սաստիկ ցանկութիւն էի զգում, որպէսզի յաճախ պատահէի երկընկրտներիս, որոնց հետ ունեցած ծանօթութիւնը ամեն կերպ ծածուկ էի պահում մօրիցս և ամեն անգամ տանից դուրս գալիս խաբում էի թէ գործ ունիմ կամ ընկերուհուս մօտ եմ գնում, ասում էի:

Նոյն բանն անում էին նաև ընկերուհիներս իրանց մօր վերաբերեալ: Եւ մենք միասին գնում էինք զբօսնելու:

Եթէ մի օր չէր յաջողում տեսնել մեր «սիմպատիաներին», մեզ շատ վատ էինք զգում. մոլորուածի, քշուածի նման չէինք իմանում մեր անելիքը... Չէի սիրում տանը նստել և մօրս օգնել տան գործերում—եփել-թափելուն, կարելուն: Մանաւանդ չէի սիրում ձեռագործ, որից զգում էի: Չէին սիրում նաև ընկերուհիներս: Մայրս սաստիկ դժգոհ էր ինձնից: Նա չէր կամենում, որ ես, հետեւելով ընկերուհիներին օրինակին, որոնց վերաբերեալ ինքը վատ կարծիք ունէր, փչացնեմ ապագաս և ամուսնանալուս հարցը եսթարկուի հազար ու մի խոչընդոտների:

Միևնոյն վատ կարծիքն ունէին ընկերուհիներս մայրերը իմ վերաբերեալ: Եւ այդպէս ամեն մի մայր իր աղջկան բարեկիրթ համարելով, զգուշացնում էր միւսների վերաբերեալ՝ երկիւղ կրելով, թէ իր աղջկայ անունը կարող է կոտորուել:

«Փող չունիս, բաժինք չունիս, եթէ անունդ էլ վատ համբաւ վայելող աղջկերանց ցուցակն ընկնի, էլ ձով կ'ուզէ քեզ», շարունակ կրկնում էր մայրս և սաստիկ զայրանում, որ տանից յաճախ եմ դուրս գալիս

և երկար բացակայում: Ուստի ամեն անգամ վերադարձիս, ինչպէս ասում են, աչքերը խփում էր ու բերանը բաց անում, աշխարհը սեպնում գլխիս՝ թուրաւորելով ստացածս բաւականութիւնները: Օր չէր անցնում, որ մայրս ինձ հետ անախորժ տեսարան չսարքէր, մանաւանդ երբ բամբասաւէր հօրաքոյրս Նրա ականջին էր հասցնում իմ այս ու այն անվայել համարուած վարմունքներից մէկն ու մէկը: Մէկ էլ տեսնում էիր գալիս էր բռնաւորուած նոր համբաւներով: Ես ատելով ասում էի նրան՝ իր բամբասախրութեան համար: Թէև իրա աղջկերքը ամեն բանում ինձանից դերազանցում էին, բայց որովհետև իրանք հարուստ էին, կարծում էր, թէ նրանք իրաւունք ունին, իսկ ես ոչ: Մայրս էլ միևնույն կարծիքի էր: «Նրանց կը սազի, ասում էր, որովհետև հարուստ են»: Դէպի նրանց ամենքը ևս ներողամիտ էին:

Տառա՛ խտութեան կողմից մօրիցս էլ անց էր: Ստառան էլ չէր կարող մըցիլ նրա հետ: Ինչ էլ անէի, նա պէտք է իմանար ու աղմուկ բարձրացնէր: Արթուն աչքով հսկում էր ինձ: «Այս անգգամը, Աստուածանից պատիժ է ուղարկուած մեզ... իրան լաւ չի պահում, տանն է մնալու. պէտք է պառաւի ու գլխնեւորիս ցաւ դառնայ», յաճախ կրկնում էր տառս և Աստուած կանչում, որ ինձ համար մի դուռը բաց անէ:

Մի գլուխ ունէի, բայց հազար տէր, տեղից բարձրացողը ինձ նկատողութիւն էր անում, զգուցանելու չափ խրատում...

Ես առհասարակ չէի պատասխանում, բայց երբեմն, երբ համբերութիւնս հատնում էր, ես էլ իմ հերթին կոշտ ու կոպիտ պատասխաններովս վշտացնում էի նրանց: Միայն մօրաքոյրս էր, որ՝ լեզուն կարճ լինելով՝ ոչ մի նկատողութիւն չէր անում, որովհետև

Նրա մի աղջիկը փախչելով թուրք բաւլիստի հետ, մեծ դժուարութեամբ էին տուն բերել, իսկ միւս աղջիկը ապօրէն կենակցում էր մի ոռու արտիստի հետ:

Ինչ ասել կ'ուզէ, որ հայրս էլ էր ինձնից դժգոհ և դէպի ինձ ունեցած անբաւականութեան զգացմունքն արտայայտում էր մօրս նախատելով՝ որ նա չգիտէ աղջիկ խրատելու կերպը, որ ինքն ստիպուած է կորագլուխ մանգալ մարդկանց մէջ, որովհետև իրանք արդէն բամբասանքի առարկայ են դարձած քաղաքում, որ քոյրերս վատ օրինակ պէտք է վերցնեն ինձնից, ևայն, ևայն:

Իսկ մի անգամ պատուհանիս տակ կանգնած մի աշակերտի ուժգին ապտակ էր տուել՝ իմ երկրպագուններից կարծելով, ու պատասխանը աւելորդով ստացել: Պատանին հօրս քաշ էր տուել դատարան և իր անմեղութիւնը հաստատել, որի համար հայրս ստիպուած է եղել ներողութիւն խնդրելու նրանից հանդիսատեսների ներկայութեամբ:

Միևնույն պայմաններումն էին նաև բոլոր ընկերուհիներս:

«Ինչ վայրենութիւն, Աստուած իմ, յուզուած բացականչում էինք մենք՝ իրար պատմելով մեր ցաւերը, արգեօք ինչո՞ւ են ճնշում մեզ և թոյլ չեն տալիս օգտուել թոչող բոլորներից... Միթէ մեր հասակի գարունը նորից է կրկնուելու կամ նորից հօ աշխարհ չենք գալու...»: Այդպէս խօսում, դատում էինք և դիմում մեր «սիմպատիաների» խորհրդին, թէ ի՞նչ անենք, ի՞նչպէս ազատուենք մեր ծնողների իշխանութիւնից...

Նրանք էլ մեղադրում էին մեզ մեր թուութեան համար, թէ հարկաւոր չէ ուղադրութիւն դարձնել, չը պէտք է վախենալ, այլ աշխատել համոզել նրանց, որ

մենք՝ նորերս՝ բոլորովին ուրիշ պահանջներ ունինք, որ մենք չենք կարող հենցիկ հասկացողութեան համապատասխան կեանք վարել, որ ժամանակը փոխուել է, եայլն, եայլն: Յետոյ սկսում էին մեզ խրախուսել, օրինակներ բերելով քաղաքակրթուած երկիրների լուսաւորուած կանանց կեանքից, որ նրանց զգացմունքների և ցանկութիւնների վրայ ոչ ոք բռնանալու իրաւունք չունի: Կանանց նախապատմական կեանքի շըրջանից քաղուածքներ էին բերում, թէ ինչ դրութեան մէջ են եղել նրանք: Թէ կինը եղել է հօր, հղբօր, ամուսնու շղթայակապ ստրկուհին, որին ծախելու, փոխ տալու, գրաւ դնելու իրաւունք են ունեցել, կտրելիս են եղել մեղաւոր ճանաչուածի լեզուն, ականջը, նոյնիսկ սպանել են՝ մնալով անպատիժ և եթէ այդպիսի դրութիւնից հասել է այսօրուան, անկասկած է, որ շատ աւելի հեռու պէտք է դնայ: Ուրեմն չպէտք է ընկճուել ծնողների գործ դրած բռնութիւններից, չպէտք է ենթարկուել հասարակութեան փտած կարծիքներին, այլ պէտք է շարունակ մրցել, բողոքել թէ մէկի և թէ միւսի դէմ, պէտք է պահանջներ անել, վերջի վերջոյ յաղթութիւնը ձեռք կը լինի, ոգևորուած բացականչում էին մեր «սիմպատիաները» և մեզ էլ ոգևորում:

Մի կողմից էլ բնութիւնն ինքն էր խրախուսում մեզ իր քաղցր հրապոյրներով... Երկինք և երկիր, ծառ և ծաղիկ, բոլորը, բոլորը լեզու առած մեզ հետ խօսում էին ժպտալով, բոլորը կարծես մագնիսացած դէպի իրանց էին քաշում մեզ, գգնում ու փափայում...

Ամեն օր, հազար ու մի սուտ ասելով ու խաբելով մեր ծնողներին, հեռանում էինք մեր աներից, որտեղ թէ օդն էր թունաւոր և թէ մթնոլորտը նեխուած մեզ համար... բարձրանում էինք մեր գեղեցիկ լեռների կանաչապատ գագաթները, և կամ գնում ա-

ւելի հեռու, մտնում մեր նորաստեղծ անտառները: Զրօսնում էինք՝ խօսելով, ծիծաղելով, կատակներ անելով, յետոյ նստոտում մեր սառնորակ, քչքչան աղբիւրների ափերին: Նայելով մեր հայրենիքի հրաշագեղ բնութեան սքանչելի տեսարաններին, հրճուած էինք և մի քանի ժամով մոռանում մեր հոգսերն ու հանգըստանում... Ա՛խ, սրբան լաւ էր, սրբան քաղցր ու բերկրալի էր կեանքը ազատ բնութեան ծոցում մեր «սիմպատիաների» հետ, հեռու բժախնդիր մարդկանց մաղձոտ աչքերից, որոնք այնպէս թունաւորում էին մեզ իրանց անմաքուր կասկածներով... Այդ ժամանակ որքան բարձր էինք գգնում մեզ բամբասասէր ամբոխից և սրբան իղէալական էինք երևում ինքներս մեր աչքում... «Արդեօք ինչո՞ւ մեր ամեն մի անմեղ վարմունքին յանցաւոր բնաւորութիւն տալով, ստիպում են մեզ գաղտնի վայելել մեր այս անմեղ, ամբիժ գուարճութիւնը», հարց էինք տալիս մեր «սիմպատիաներին», շատ անգամ էլ արտասւում: Յաճախ, երբ նեղն էինք ընկնում ներսի նախատինքներից ու դրսի հալածանքներից, մտադրւում էինք փախչել Ամերիկա կամ Շվեյցարիա և ապրել այդ ազատ երկրներում, հեռու մեր ազատութիւնը կաշկանդող մարդկանցից:

Անձրեային օրերն անտառների էին լինում բառիս բուն մտքով, երբ չէր կարելի ոչ տանից դուրս գալ և ոչ էլ հիւր ընդունել: Պարապութիւնից սաստիկ ճանձրանում էի, հետաքրքիր պարապմունք էլ չէի գտնում, ճարս կտրած գիրք էի կարդում: Բայց չէի սիրում, երբ կարդալուց սիրոյ վառ տեսարանները յանկարծ ընդհատւում էին վերացական անհետաքրքիր դատողութիւններով և հերոսուհին հերոսի հետ միասին անհետանում էին աչքերիս առաջից: Սակայն ես նրանց իսկոյն գտնում էի, բայց ոչ թէ կարդալով, այլ թեր-

թելով: Ինձ շատ էին դիւր դալիս վէպերի մէջ՝ սիրուց տանջուած, քնքշացած, վշտերով տարուած, քշուած, մտքով վեր սլացած, աչքերով երազուն, դէմքով ամօթխած, Ֆիզիքապէս թոյլ ձևացող, ամբողջապէս հնթարկուած տղամարդու կամքին և իւրաքանչիւր քայլափոխում նրանց օգնութեան դիմող, նրբագագաց, նըրբանկատ հերոսուհիները և ինքս էլ ամեն կերպ ճիգ էի թափում նրանց նմանուել: Զմոռանաւ ասելու, որ դրքերում պատահած գեղեցիկ ֆրագները, վեհ մտքեր բովանդակող դարձուածները միշտ վերցնում էի՝ այսպէս ասած, վարձով և նրանցով՝ իբրև էջման գնով ձեռք բերած գոհարներ, մարդամէջ դուրս գալիս խելքս էի զարդարում, աշխատելով տեղին յարմար գործ ածել, որպէսզի արտաքին զարդարանքներն ու գեղեցկութեանս հետ ներդաշնակուէին նաև ներքին գեղեցկութիւններս:

Երիտասարդների մէջ այն կարծիքն էր տիրում, որ ես ոչ միայն գեղեցիկ եմ, այլև բարձր գաղափարներով տոգորուած ու խիստ ազգասէր մի աղջիկ: «Նա մի հատիկ է կանանց մէջ», ասում էին իմ երկրպագուները և ինձ անուանում «կանանց պարծանք», «գեղեցկութեան թագուհի», «հիւրերի զարդ», ևայլն, ևայլն, այսպէս և սրանց նման խօսքերով էին փաղաքշում ինքնասիրութիւնս, երբ դիմում էին ինձ տոմսակներ ծախելու և կամ այս ու այն նպատակով տրուած ներկայացումների, երեկոյթների համար բուֆետում նըստելու:

Յիշում եմ, թէ ինչպիսի հպարտութեամբ էի նըստում տոմսակների կամ ծաղիկների սեղանի մօտ, շըրջապատուած երիտասարդներով, իսկ կանայք ինչպէս էին թունաւորում ինքնաբաւականութիւնս իրանց տհաճ վերաբերմունքով և ծաղրելով ազգասիրութիւնս: Սա-

կայն ճիշտը խոստովանած՝ ես թէ ազգասիրութեան և թէ ուրիշ նոյնանման բաների մասին ոչ գաղափար ունէի և ոչ էլ պարզ հասկացողութիւն: Բացի ինձնից ես ոչ ոքի չէի սիրում. իմ բաւականութիւնների սահմանից դուրս ուրիշ ոչ մի բանի մասին չէի մտածում: Բայց թէ ինչո՞ւ էի ճգնում լինել ամեն տեղ և նստուել ամեն բանի մէջ, այդ նրա համար, որ նախ՝ յետ չմնայի ոչ ոքից, յետոյ՝ ուրախ ժամանակ անցկացնէի: Իսկ նպատակս ինձ համար արժանաւոր փեսացու գտնելն էր: Շատ անգամ ընկերուհիներս ինձ յիմար էին անուանում պարզ լինելուս համար և նախատում, թէ ինչո՞ւ եմ խոստովանում այն, ինչ որ մենք մեղանից էլ պէտք է թագցնենք:

Աշնանը, երբ մեր երկինքը հագնում էր իր մոխրագոյն մուշտակը և սկսում էր մաղել բարակ անձրև ու վերջանում էին դրսի զրօսանքները, սիրտնիրս սկըսում էր ճնշուել, մաշող թախիժը պաշարում էր մեզ, որից ազատուելու յուսով՝ ես ու ընկերուհիներս մեր ծանօթ երիտասարդների հետ ժողովներ էինք սարքում ընթերցանութեամբ պարապելու:

Մեղանից իւրաքանչիւրը մի առանձին նախանձով էր յիշում մեր այն ընկերուհիներին, որոնց յաջողուել էր գիմնագիտան վերջացնել. դրանք կարողանում էին ուսանողների հետ վարժ ուսներէն խօսել և խիստ բարձրից էին նայում մեզ վրայ: «Ինչո՞ւ մենք էլ չսովորենք, ինչո՞ւ մենք էլ չզարգանանք», մտածում էինք, յետոյ եռանդով ծրագիր կազմում, թէ ինչ ուղղութեան գրքեր պէտք է կարդանք և ինչպէս պէտք է շարունակենք սկսելիք գործը:

Մի երկու շաբաթ հաւաքւում էինք միայն խորհրդակցելու, գրքեր ընտրելու:

Երիտասարդներից մէկն առաջարկում էր քաղա-

քա-տնտեսութիւնն անցնել, ասելով՝ զարգացողութեան միակ ճանապարհը այդ գիտութիւնն է, որովհետեւ դրանում շատ բազմակողմանի հարցեր են շօշափւում, որոնց իմանալը ամեն մի անհատի համար անհրաժեշտ է: Մի ուրիշը կարծիք էր յայտնում, թէ առանց հասարակական գիտութիւններ իմանալու չի կարելի ոչինչ անել. երրորդն էլ պնդում էր, թէ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել Մարքսի կապիտալը: Յետոյ մեզ խորհուրդ էին տալիս ընտրուած գրքերը կարգալառանձին-առանձին, մեր տներում, որպէսզի կարողանայինք կարծիք յայտնել ժողովում, խօսել մեր կարգացածների մասին:

Բայց պէտք է ասած, որ երկար ու բարակ խօսել չէինք սիրում մեր կարգացած, ճիշտն ասած՝ լոկ թերթած գրքերի բովանդակութեան մասին: Երբ կարծիք էին հարցնում, բոլորս միաբերան պատասխանում էինք. «հրաշալի գիրք էր—просто прелесть! Այս վերջի խօսքը միշտ ուսերէն էինք արտասանում:

Գրքերի բովանդակութեան վերաբերեալ մեր կարծիքները յայտնելուց յետոյ անցնում էինք բէֆէրատների հարցին: Մեզանից ամեն մէկը իր զարգացողութեան և ճաշակի համապատասխան թեմա էր ընտրում. մէկը ուղեղի, միւսը ջղերի և ուրիշ սրանց նման բաների համար խօսելու. երրորդը վերցնում էր ապահարզանի հարցը, չորրորդը կանանց իրաւունքների հարցը: Իսկ ես միշտ վերցնում էի սիրոյ հարցը, քանի որ այդ հարցը շատ լաւ էի ուսումնասիրել և խօսելիս ինձ փաստեր, տեղեկութիւններ չէին պակասում, որովհետեւ իմ ու ընկերուհիներիս խօսակցութեան առարկան միշտ սէրն էր, որ մենք մանրազնին անալիզի էինք ենթարկում... Բայց մինչև բէֆէրատների լոյս աշխարհ գալը մենք սիրահարում էինք և ամեն ինչ կորցնում էր իր նշանակութիւնը մեր աչքում: Այնուհետև ժողովներում

մեր լեզուի փոխարէն սկսում էին խօսել մեր աչքերը... Եւ մենք զոյգերի բաժանուած՝ աշխատում էինք այնպէս տեսնուել, այնպէս խօսել, որ կողմնակի մարդիկ ոչինչ չնկատէին:

Աստուած ոչ անէր, որ մեր քաղաքացիք մէկի վերաբերեալ կասկածէին. այնուհետև կըսէին աչքաբաց հսկել նրան իրանց ցանկապատի, տախտակապատի արանքներից, այլևս ոչինչ չէր ազատուի նրանց աչքերից ու ականջներից... Դեռ փոխ էլ կ'առնէին տասնեակ աչքեր ու ականջներ և խոշորացոյցով կըդիտէին նրա ամեն մի վարմունքը: Մինչև անգամ մի առանձին խորհուրդ էին տեսնում հազալու, փռտալու մէջ և ենթադրութիւններ անում ու այդ ենթադրութիւնները հաղորդում հեռուներին, իբրև փաստեր... Մի խօսքով՝ թողնում էին իրանց բան ու գործը, իրարով ընկնում և նրան դարձնում իրանց զբաղմունքի գլխաւոր առարկան:

Չնայած մեր գործ դրած մեծ զգուշութիւններին, դարձեալ չէինք կարողանում մեր ամեն ինչ փրկաւորել—սիրախաղը ծածուկ պահել հասարակութիւնից, որովհետև մեր այն ընկերուհիները՝ որոնց չէր յաջողում սիրուած լինել, նախանձից տարուած, երեսն էին հանում մեր գաղափրը և ամբողջ քաղաքը մեր դէմ հանում... Սատանային էր միայն յայտնի, թէ մեր սիրահարութիւնների մասին լսողների երեակայութիւնը մինչև ուր էր հասնում... Մինչդեռ մեր բոլոր յանցանքը միմիայն քանի մի համբոյրներն ու մի քանի սիրահարական նամակներն էին լինում:

Յետոյ սառչելով՝ թողնում հեռանում էինք ու սկսում որոնել մի ուրիշին, երրորդին, չորրորդին... Որովհետև մեր սիրահարների վրայ չէինք նայում իբրև փեսացուների, քանի որ նրանց տարիքը 18-ից,

19-ից չէին անցնում: Այլ հէնց այնպէս ժամանակ էինք անցկացնում, մինչև արժանաւոր փեսացուներ լոյս ընկնելը:

Ամառը՝ երբ ուսանողները վերադառնում էին իրանց գեղեցիկ համալսարաններով, մենք իսպառ մոռանում էինք մեր ձմեռուայ սիմպատիաներին... Նրանք իրանց փայլը այնպէս էին կորցնում ուսանողների առաջ, ինչպէս լուսինը արեգակի առաջ:

Մեզանից իւրաքանչիւրը գործ էր դնում իր բոլոր հմայքը՝ ուսանողների ուշադրութեանը արժանանալու... Իսկ այդ երջանկութեան համեմատ միակ ճանապարհը այն ժամանակ ազգասիրութիւնն էր: Իրա համար էլ ամառուայ ամիսներում աւելի էինք ազգասէր դառնում, եռանդով լցուած՝ վազում դէս ու դէն, անձնագոհութեամբ նետում գործի ասպարէզ և թէյ պատրաստում ազգային խնջոյքներում, երեկոյթներում, որը մեծ պատիւ էինք համարում մեզ համար և անմահացած զգում մեզ... Ո՞ւր ուղարկէին, որ չվազէինք, ի՞նչ յանձնարարէին, որ չկատարէինք... Պատրաստ էինք ամեն տեսակ ծառայութիւններ մատուցել նրանց, միայն թէ հաճոյք պատճառէինք և տեղ բռնէինք նրանց սրտերում:

Յիշում եմ, թէ ինչպէս մի անգամ բոլոր ազգասէր օրիորդներս մի ժողովում, երկու ժամուայ մէջ յանկարծ դարձանք կոսմոպոլիտներ մի պարոնի ազգեցութեան տակ, որ երկար բացակայ լինելուց յետոյ նոր էր վերադարձել իր ծննդավայրը՝ տողորում: Վեհազափարներով, զինուած գիտութեան պաշարով և որի համբաւը՝ մինչև իրա գալը արդէն արտասահմանի հեռաւոր խորքերից հասել էր մեր քաղաք և կայծակի արագութեամբ տարածուել մեր կրթութեան կանանց շրջանում: Այս հանրահռչակ պարոնի հետ յաճախ տես-

նուելու ցանկութիւնը մի չտեսնուած իրարանցում էր քցել մեր մէջ և մի անօրինակ կենդանութիւն առաջ բերել: Մեզանից յետ չէին մնացել նաև տիկնայք, որոնք իրար էին խառնուել. շուտ-շուտ ժողովներ էին սարքում, հրաւիրում այդ պարոնին և ամեն բանի համար նրա խորհրդին դիմում, բոլորը միանգամից էին զրաւուել նրանով:

Մրցումը խիստ կատաղի էր, տեսարանները շատ հետաքրքիր, որի մանրամասնութիւնների մէջ մտնելը դուրս է իմ խոստովանանքի ծրագրից... Միայն այսքանը կ'ասեմ, որ իմ ջերմեւանդ երկպագուներից մէկը այդ պարոնին մի ասպետական ազատակ տուաւ նրա՝ ինձ ուղղած մի անհամեստ հաճոյախօսութեան համար և նա քաղաքից հեռացաւ անպատուած: Մեր ուսանողներից շատերը արտասահմանի, Ռուսաստանի մայրաքաղաքների ազմկալից կեանքից վերադառնալով մեր խուլ գաւառական քաղաքը՝ երկու շաբաթ չանցած՝ սաստիկ ձանձրանում էին. ուստի շուրջը տիրող անտանելի լուծիւնը խզելու և փոքր ի շատէ կենդանութիւն առաջ բերելու նպատակով, բացի խնջոյքներից նաև ժողովներ էին սարքում և հրաւիրում քաղաքում առաջնակարգ համարուած կանանց: Մեզանից նա՞ ով ընկնում էր հրաւիրողների ցուցակը և յաճախում այդ ժողովները, յաղթութիւնը տարած արագադի հպարտութեամբ էր վերաբերում յաղթահարուած ընկերուհիներին, որոնք հեռուից նայում էին մաղձոտուած աչքերով և վրէժխնդրութեան ծրագիրներ կազմում:

Ուսանողների հետ ծանօթ լինելը, նրանցից բարեւ ստանալը շոյում էր մեր փառասիրութիւնը... Իսկ նրանց հետ մօտ լինելը և միասին զրօնները ամեն մի հասարակ մահկանացուի նախանձից վեր մի անմատչելի երջանկութիւն էր, որին մեզանից շատ քչերն

էին արժանանում, որոնցից մէկն էլ ես էի, իբրև աչքի ընկնող մի գեղեցիկուհի: Բայց և այնպէս նրանց վերաբերմունքը դէպի ինձ այն չէր, ինչ որ ինձ էր ցանկալի: Ռուսերէն չիմանալս յարաբերութեան գեղեցկութիւնը տգեղացնում էր: Յիշում եմ մի դէպք, որ երբէք չեմ մոռանալու:

Մի ուսանող՝ որին սաստիկ սիրում էի, չէր սիրում հայերէն ոչ խօսել և ոչ լսել: Բացատրուելու ժամանակ ասացի. «Я тебя такъ много люблю, такъ много люблю, что»... էլ չկարողացայ շարունակել, լռեցի թաշկինակս մօտեցնելով աչքերիս և ձեռքներով, թէ արցունքներս խանգարեցին:

Նա փոխանակ զգացմունքիս պատասխանելու, սխալս ուղղեց և սկսեց ծիծաղել: Ես ու ընկերուհիներս երբ տեսնում էինք ուսանողներին գիմնազիստականների հետ թևակցած սարը բարձրանալիս կամ քաղցր քչիւրջալով սարից իջնելիս, խորը վիշտ էինք զգում և անիծում մեր ծնողներին, թէ ինչո՞ւ մենք էլ գիմնազիստականներ չենք եղել, որ նրանց պէս ազատ զգայինք մեզ և արհամարհէինք բոլորին...

Օ՛, մեր կեանքը շատ էր աղմկալի և լի «հոգեկան ներքին յուզմունքներով»...

Սակայն չմոռանամ պատմելու, թէ մենք ինչ էինք անում ուսանողների կազմած ժողովներում:

Դասախօսութիւնների ժամանակ բոլորիս դէմքի վրայ երևան էր գալիս ձանձրոյթի նշաններ. հազիւ հազ էինք զսպում մեր յօրանջելու ցանկութիւնը: Բայց երբ դասախօսութիւնները վերջանում էին և սկսում վիճաբանութիւնները, մենք՝ օրիորդներս մեզ շատ ազատ էինք զգում, փսփսում էինք իրար ականջի, սրախօսութիւններ անում երիտասարդների հասցէին՝ իւրաքանչիւրին իբրեւ արժանաւորութեան համա-

պատասխան անուն կայցնում կամ նրանց մէջից մեզ համար «սիրապատիաներ» ընտրում: Իսկ երբ ծիծաղահերս գալիս էր, կամ թաշկինակն էինք բերաններս սեղմում կամ թագնում իրար ետև:

Բայց մի անգամ մի դէպք պատահեց ինձ, որ երբէք չպիտի մոռանամ: Այն ժամանակ ես դեռ զարգացած չէի. վիճաբանող ուսանողներից մէկը յանկարծ գիմնելով ինձ, հարցրեց. «Դուք ի՞նչպէս էք կարծում, օրիորդ». — «Ես էլ այդպէս եմ կարծում», պատասխանեցի ես, առանց հասկանալու, թէ ինչի մասին է հարցնում, չնայած, որ ես այդ միջոցին ըստ երևոյթին ուշադրութեամբ նայում էի երկու վիճաբանողներին. «Հատ լաւ, եթէ դուք համաձայն էք պարոնի հետ, բերէք ձեր փաստերը, հետաքրքրական է լսել ձեզ, ասաց ինձ դիմողի հակառակորդը: — «Ի հարկէ, ի՞նչ կասկած», նորից պատասխանեցի ես: — «Ի՞նչպէս թէ», զարմացած արտասանեցին երկուսով միասին: «Այո, այո, շատ պարզ է», նորից պատասխանեցի ես, չիմանալով թէ ի՞նչպէս դուրս գամ մի այդպիսի անյարմար դրութիւնից:

«Ի՞նչն է պարզ, օրիորդ, մենք ձեզ չենք հասկանում», հարցրին երկուսով միասին:

«Ի հարկէ, ի հարկէ, խնդրեմ, խնդրեմ, ամեն մարդ իր կարծիքի ազատ տէրն է, ոչ ոք իրաւունք չունի ուրիշի կարծիքի վրայ բռնանալու, ճառեցի ես:

Տիրեց մի անախորժ լռութիւն: Ես մի հեզնոտ ժպիտ նկատեցի նրանց դէմքին: Մէկը մինչև անգամ ուսերը շարժեց տարակուսանքով: Յետոյ սկսեցին իւրանց մէջ շարունակել վիճաբանութիւնը: Ժողովը վերջացաւ. ես տուն վերադարձայ ծանր տպաւորութեան տակ: Նրանք չեղանք ժպիտի միջոցով ինձ վրայ:

86-1961

վերջանում էր ամառուայ սեղօնը, ուսանողները գնում էին իրանց գործին, տանելով իրանց հետ և մեր սրտերը: Դարձեալ մնում էինք մոլորուած, քշուած, չիմանալով մեր անելիքը... Սրբին լուծիւն էր տիրում մեր շուրջը... Այդին և միւս զբօսավայրերը կորցնում էին մեր աչքում իրանց նշանակութիւնը և չոր ու ցամաք անապատի տպաւորութիւն անում մեզ վրայ: Մեզ շատ վատ էինք զգում և չէինք իմանում ինչպէս փոփոխենք մեր պրօգրայիկ կեանքի տաղտկալի միատեսակութիւնը...

Մի դէպք էլ եմ յիշում, որի նմանը քիչ է պատահում մարդու կեանքում:

Մի ամառ ես և ընկերուհիս սիրահարուեցինք մի ուսանողի վրայ: Պարոնը գնում էր Պետերբուրգ: Մենք էլ վճռեցինք հետեւել նրան և տարածում էինք, թէ զբնում ենք մեր ուսումը շարունակելու:

Երեսուսարդի սէրը այնպէս էր մեզ վառել բորբոքել, որ մոռացել էինք ամեն ինչ: Տանը մեր ծնողներին հանգիստ չէինք տալիս՝ թոյլտւութեան իրաւունք խնդրելով, դուրսը հասարակութեան՝ բարեգործական պատրուակի տակ փող հաւաքելով... Բոլորին հաւատացնում էինք, թէ ուսման տենչը այնպիսի թափով է զարթել մեր մէջ, որ եթէ չյաջողուի մեր գնալը, ինքնասպանութիւն պիտի գործենք: Այդ նպատակով նոյն իսկ զիմեցինք Թիֆլիզ մեր մի «գլխապիստկա» ընկերուհուն, նա էլ սկսեց աշակերտուհիների շրջանում դրամ հաւաքել ու մեզ ուղարկել: Բայց մինչև հարկաւոր գումարը ձեռք բերելը, վճռեցինք մեր սիրտը բանալ պարոնին և առանց երկար ու բարակ մտածելու երկուսով միասին մի նամակ գրեցինք նրան, որի մէջ մանրամասնաբար նկարագրեցինք մեր հոգեկան տանջանքները, թէ երկուսս էլ առանց իրան չենք կարող

ապրել... Բայց մինչև փողի պակասը լրանալը այն անպիտանից մի խայտառակ մերժում ստացանք. նա փոխանակ մեզ գրելու ասելիքը, իրա ընկերներից մէկին է նամակ գրում և սաստիկ պախարակում մեր վարմունքը և յայտնում, որ ինքը ոչ մի ցանկութիւն չունի միջից կիսուելու մեզ համար, և իբրեւ թէ այդ բաւական չէր, մեր նամակն էլ ուղարկել էր նրան. վերջինս էլ մեր գաղտնին յայտնելով ամբողջ քաղաքին, մեզ ծամոն դարձրեց բոլորի բերանում:

Այդ դէպքը շատ վատ էր ազդել մեզ վրայ, և մենք մեզ սփոփելու համար ասում էինք՝ դարգացած մարդիկ այդպիսի լուրերին ոչ մի նշանակութիւն չեն տալիս, իսկ տգէտների կարծիքը մեզ հարկաւոր չէ: Բայց և այնպէս մենք ոչ մի կերպ չէինք կարողանում մոռանալ այն ապերախտ պարոնի անսիրտ վարմունքը, շարունակ աշխատում էինք վրէժխնդիր լինել՝ ընթացք տալով կանաչի այն բոլոր յատկութիւններին, որոնք գործ են դրւում այդպիսի դէպքերում:

Իսկ մեր երկրպագուներից մէկը մեզ խօսք տուաւ խայտառակել այն ապերախտին իրանց աշակերտական թերթում և մի չաղ ապտակ էլ հասցնել նրա «նախալ» լիբը ընկերին՝ մեր նամակը սրան-նրան ցոյց տալու համար, և այսպիսով վերականգնել մեր պատիւը:

Այս անախորժ դէպքից մի կարճ ժամանակ անցած, մի օր ընկերուհիս ուրախ-ուրախ յայտնեց ինձ, որ ինքը արգէն սիրուած է մի հրաշալի պարոնից, որ անհամեմատ բարձր է կանգնած այն յիմարից, որը այնպէս տմարդի կերպով խայտառակեց մեզ՝ դարձնելով չարակամների ծաղրի առարկան:

Յանկարծակի գլուխս սաստիկ տաքացաւ, աչքի-

ըրս վառուեցին ներքին տհաճութեան զգացմունքից, հրբ իմացայ, թէ ընկերուհուս խօսքը վերաբերում է Սեդրակ անունով մի պարոնի:

Թէև ես արդէն սիրում էի մի ուրիշ պարոնից, որ հանգիստը կորցրած, քունը կտրած գիշեր-ցերեկ ինձ էր հետևում իմ անբաժան ստուերը դարձած և ամուսնանալու լուրջ առաջարկութիւն էր անում և ես էլ նրան պահում էի «հա» ու «չէի» մէջ սև օրուայ համար, բայց Սեդրակի հետ ծանօթանալուց յետոյ նա իր արժէքը այնպէս կորցրեց իմ աչքում, ինչպէս կեղծ աղամանդը իսկականի առաջ և ես արդէն սկսել էի սրան աչքերովս սառնութիւն, իսկ Սեդրակին տրամադրութիւն ցոյց տալ: Բայց բանը ձգձգում էր, որովհետև սիրահարս լինելով շատ անխնայասէր, ոչ մի կերպ չէր ցանկանում ձեռք վերցնել ինձնից և սպառնում էր ինձ ինքնասպանութեամբ: Որքան եղաւ թըշուառի յուսահատութեան չափը, երբ գարնան դէմ, Զատնուայ տօնին, իբրև սիրալիրի, յայտնեցի վճռականապէս, թէ այլևս չեմ սիրում իրան: Նա սկսեց այնպէս հեկեկալ, որի ձայնը կարծես դեռ մինչև հիմա էլ լսում եմ:

Միւս օրը նա ինձ յետ ուղարկեց իմ գրած նամակները, լուսանկարս, ընծայ տուած մագերս, թաշկինակս մի կտոր թղթի հետ, որի վրայ գրել էր հետեւեալը.

«Յարգելի օրիորդ, աշխատեցէք ինձ հետ կատարած խայտառակ խաղը չկրկնել մի ուրիշի հետ... Զգոյշ վարուեցէք ոչ միայն ուրիշի, այլև ձեր զգացմունքների հետ, որովհետև մարդու թէ կնոջ պատիւը ամեն բանից բարձր պէտք է լինի»:

Երբ այդ նամակը կարդացի ընկերուհիներին մօտ, շատ ծիծաղեցինք: Զարմանալի խորհուրդ. ինչո՞ւ չպէտք

է կրկնել: Երևի նա կարծում էր, թէ ինքը առաջինն էր, ուստի և կամենում էր վերջինը մնալ:

Եւ դրա հետ հաշիւս դեռ նոր էի վերջացրել և ուզում էի Սեդրակի հետ սկսել, երբ ընկերուհիս ինձ յայտնեց իր գաղտնիքը:

—Ուրեմն արդէն բացատրուել էք,—հարցրի ես, բորբոքուած խանդա քողարկելով բռնի ժպտի տակ: Այրում էի, որ չէի կարողացել շուտ վերջացնել սիրահարիս հետ, որի պատճառով Սեդրակը ինձ թողել և ընկերուհուս էր դարձել:

—Այո, այո, արդէն ամեն բան վերջացած է: Նա ինձ վրայ սիրահարուած է մինչև մագերի ծայրը: Ուղղակի տանջում է. մեղքս է գալիս: Դու չես իմանում, թէ ինչպէս է աղերսում ինձ իր հրաշալի աչքերով:

—Իսկ գուցէ նա...

—Ո՛չ, ոչ, առանց դուցէ-ի, նա ինձ սիրում է և ուրիշ ոչինչ. ես դրա մէջ աւելի քան համոզուած եմ: Ինքը՝ իբրև անփորձ երիտասարդ, չի վստահանում առաջինը բացուել, կասկածելով, թէ կարող է մերժում ստանալ: Արած ակնարկներս էլ չի հասկանում: Է՛լ բաւական է. վճռել եմ համաձայնութիւնս յայտնել, ամուսնանալ վերջանայ, դնայ, և ահա մի շատ ազդու նամակ եմ գրել. լսի՛ր՝ կարգամ. վրան «դուխի» եմ սրսկել, և տես ինչ գեղեցիկ թղթի վրայ եմ գրել... լսի՛ր.

«Իմ պաշտելի, անձկալի, սիրելի Սեդրակ!!! «Ախ!!! չեմ իմանում ինչպէս սկսեմ... ախ!! վերջապէս... Մինչև երբ պէտք է գու տանջուեալ... Ես գիտեմ, հասկացել եմ, որ դու ինձ սի... ախ! ամաչում եմ ասել, որ ես էլ քեզ եմ սի... Ուրեմն ինչո՞ւ ուշացնեմք, ինչո՞ւ տանջուեմք... Աւելի լաւ է բացուեմք, որ մեր ժամանակը ուրախ անցնի... Կեանքը կարճ է, մէկ էլ

նորից չենք գալու այս աշխարհ... Ախ! չեմ իմանում, թէ ինչ ասեմ!... Ախ! գիշերը չեմ քնում... Ամբողջ օրը լաց եմ լինում... Փտած մարդիկ էլ այնքան խօսում են ինձ վրայ, թէ դու ինձ հետ զբօսնում ես, որ չեմ իմանում, թէ ի՞նչպէս ազատուեմ նրանց ձեռքից... Շնորհ պատասխանիր. ախ... ամուր համբուրում եմ քեզ: Բո պաշտելի Վարդուշ»:

Ընկերուհիս նոր էր վերջացրել նամակը, երբ մեզ մօտեցան մեր ծանօթներից երկու պարոն: Այդ բոլորին մենք սարի գազաթիւն էինք:

Ընկերուհիս նրանց պատմեց իր գաղտնիքը և կամեցաւ նրանց կարծիքն իմանալ, թէ արդեօք տարօրինակ չէ, երբ առաջինը ինքն է կամենում բացատրուել պարոնի հետ:

Նրանք էլ երկուսով միասին դտան, որ ոչ մի ամօթ չկայ, որ Ամերիկայում օրիորդները իրանք են առաջարկութիւն անում պարոններին, էլ ինչո՞ւ դուք էլ նոյնը չանէք, ինչո՞վ էք պակաս նրանցից, ինչո՞ւ պէտք է ճնշուէք, որ զգացմունքի զսպելը կեղծիք է, որ ժամանակ է կեղծ ամօթխածութիւնը դէն շարտելու, եայլն, եայլն... Այդպէս խօսակցութիւնը հեռու տանելով քցեցին նրանց արտասահմանի խորքերը. թէ այնտեղ փեսացուն ոչ մի իրաւունք չունի իր հարսնացուից հաշիւ պահանջելու նրա անցեալի վերաբերեալ, թէ առհասարակ արքայութիւնը—բացարձակ բարոյականութիւն չկայ, որ այդ պայմանական հասկացողութիւն է, որ ամեն մէկը դրա մասին իր առանձին կարծիքն ու արշինն ունի, եայլն, եայլն: Առհասարակ շատ ազատամիտ էին մեր բոլոր «սիւպատիաները»—երկրպագուները և միւս բոլոր հեռու-մօտիկ ծանօթ, ընկեր-երիտասարդ պարոնները:

Նոյն օրը երիկնապահին ընկերուհիս նամակը ան-

ձամբ տուաւ Սեդրակին զբօսնելու ժամանակ, ես էլ մի խորհրդաւոր հայեացք քցեցի նրա վրայ և անցայ: Արդէն վճռել էի նրան խել ընկերուհուցս, որը արտաքինով շատ ստոր էր ինձնից, ուստի համոզուած էի, որ Սեդրակը ինձ պէտք է գերադասէր, մանաւանդ որ նա ևս նոյն խորհրդաւորութեամբ պատասխանեց հայեացքիս և ձեռքս էլ սեղմեց մի առանձին տեսակ:

Միւս օրը ընկերուհուս դտայ իր սենեակում քիթ ու աչքերը արցունքներից ուռած, կարմրած: Սեդրակը նրան պատասխանել էր մի քանի նախադասութիւնից բաղկացած մի նամակով.

«Յարգելի օրիորդ!

Դուք սաստիկ մոլորուած էք: Ես ձեզ բոլորովին չեմ սիրում, հետեւապէս խօսք անգամ չի կարող լինել տանջանքի համար, ժամանակս էլ ամենակին տխուր չի անցնում, կարող էք հանգիստ լինել:—Ձեր խոնարհ ծառայ: Նամակը գրել էր մատիտով, աշակերտական տետրակից պոկած մի կեղտոտ թերթի վրայ, որի ետևում երկրաչափական խնդիրներ էին լուծուած և խրդրգորած:

Այս սառն և կտրուկ մերժումից ընկերուհիս ուղեղի ցնցումն էր ստացել. խեղճ աղջիկը երկար ժամանակ չէր կարողանում մարդը գազանից, իսկ հովանոցը դաշոյնից զանազանել: Մի անգամ այգում զբօսնելու ժամանակ յարձակուեց իր ծանօթ մի տիկնոջ վրայ, նրան վագրի տեղ ընդունելով, իսկ հովանոցը իբրև դաշոյն պտըտացրեց նրա գլխին: Յետոյ էլ մանեա ստացաւ, որ իր ամուսինը մեռել է. ուստի սև զգեստով էր ման գալիս, որի պատճառով նրան «այրի-օրիորդ» էին անուանում:

Բաւական տանջուելուց յետոյ վերջապէս խելքը գլուխը եկաւ, որից յետոյ սկսեց նոր փեսացու որոնել:

Այդ ինքնատիպ պարոնի հետ ունեցած իմ բացատրութիւնն էլ շատ տիւր վախճան ունեցաւ: Նա իր աչքերի անհամեստ խաղով միայն նպատակ էր ունենում ճանապարհից դուրս բերել իրան պատահած կնոջը՝ առանց հասակի խտրութեան, թէև պատահածը իրանից 3 անգամ փոքր լինէր կամ 3 անգամ մեծ:

Ես և ընկերուհիս նրանից մեր վրէժը հանելու նպատակով ամեն տեղ նրան անուանում էինք բարոյական ժանտախտ, աշխատում էինք ամեն կերպ հաւատացնել՝ որ նրա համար սրբութիւն չկայ, որ նա պատրաստ է նոյնիսկ... ևայլն, ևայլն... Ընկերուհուս քթից ծուխ ու մուխ էր բարձրանում: Նրանից ստացած արհամարհական մերժումը նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում մոռանալ. մէկ մտածում էր կուսանոց մտնել, մէկ սպառնում էր ինքնասպանութիւն գործելով՝ նրա խղճի վրայ ծանրանալ...

Սկզբներում երբ դեռ շատ էինք անփորձ, սաստիկ վախենում էինք հասարակական կարծիքից և աշխատում էինք ամեն ինչ ծածուկ անել, որպէսզի աւելօսէների առարկայ չդառնայինք: Բայց յետոյ հետամուտ եղանք և տեսանք, որ ընդհանուր լսօսակցութեանն են ենթարկուած անխտիր կերպով թէ համեստները և թէ անհամեստները, և որ հասարակութիւնը աւելի շատ անողոր է միայն զէպի չունեւորների աղջկերքն ու կանայքը: Մենք էլ հասարակութեան այդ տեսակ աչտու և անարդար վարմունքներից դառնացած՝ էլ ուշ չէինք դարձնում նրա կարծիքի վրայ և անում էինք՝ ինչ որ «քէֆներս» թելադրում էր մեզ:

Թատրոնների նրբանջանները, հիւրասենեակը, ակումբը իր բոլոր սենեակներով, դարձրել էինք մեզ համար սիրային քչփչոցի ընդարձակ վայրեր: Հասարակական այգին մերն էր ու մերը: Ծնմելիքները, նստա-

րանները, բոլոր հեռու-մօտիկ անկիւնները մեր դոյզերն էին լինում բռնած...

Մեզ վրայ բարձրացած մասնակի շշուկը այժմ փոխուել էր ընդհանուր աղմուկի: Ամբողջ քաղաքը մի բերան դարձած աղջկերանց վրայ էր խօսում. լաւ ու վատ բոլորը իրար էին խառնել:

Բայց մենք ամենևին նշանակութիւն չէինք տալիս մարդկանց կարծիքներին, ինչպէս խորհուրդ էին տալիս մեզ մեր ազատամիտ երկրպագուները — մեր «սիւպատիաները» և առհասարակ մեր բոլոր՝ թէ ընկեր և թէ հեռու-մօտիկ ծանօթ պարոնները, որոնք շարունակ խրախուսում էին և ոգևորում մեզ, թէ կինը ազամարդուց ոչ մի բանով չպէտք է յետ մնայ բառիս ընդարձակ մտքով և պատրաստ էին մտրակի տակը տալ և դուրս անել այդուց մեզ վրայ խեթ նայողներին:

Բայց տարաբաղդաբար երկար չտևեց մեր թովռուուն հասակի ուրախ շրջանը: Արդէն մօտենում էին օրիորդական այն պատկառելի տարիքը, երբ նրանց «պառաւ-աղջիկ» մականունն են կապում: Մեր ջերմեռանդ երկրպագուները, մեր անբաժան ստուերները դարձած «սիւպատիաները», որ պատրաստ էին մեզ հետ ոչ միայն փախչել Ամերիկա, այլև այնտեղից էլ անցնել մեր երկրագնդի հարեան միւս մոլորակները, որոնք պատրաստ էին «անմահական աղբիւրից մաղով ջուր բերելու» մեզ համար ու էլի շատ բաներ անել, այժմ սկսել էին կամաց-կամաց դաւաճանել մեզ... նրանք մեզինքն խոյս տալով, արդէն ընկել էին նոր լոյս ընկած աւելի երիտասարդ, աւելի ազատամիտ աղջկերանց ետեղի և մեզանից շատերին դարձրել իրանց սրախօսութեան առարկան. ոմանց անուանում էին «ցամաքային

գիցուհիներ», ոմանց «սգաւոր յաւերժահարսունք»... Բոլորս միասին «ծակ-աղատամիտ» ածականն էինք կրում: Իսկ ժողովուրդը մեզ անուանում էր «կապը կտրածներ»:

Հայրս ուղղակի յուսահատութեան մէջ էր. նա տըր-տնջալով էր իր օրերը մթնացում, որովհետեւ մայրս շարունակ նախատում էր նրան, թէ ինչո՞ւ ինքն էլ ու-րիշների նման չի կարողանում գլուխը քարերին դալով փող աշխատել և կարգին տուն ու տեղ պահել: Նա շա-րունակ փող էր պահանջում հագուստեղէնի, ծնունդ, անուանակոչութիւն կատարելու և լոտօ ու թղթախաղ սարքելու ծախսերի համար, պակասն էլ ինքն էր լրա-ցնում իր կարից ձեռք բերած փողով, որպէսզի կարողա-նայ գնալ-գալու յարաբերութեան մէջ լինել աչքի ընկ-նող ընտանիքների հետ, ինձ հետ միասին մարդամէջ երևալ և մի արժանաւոր փեսացու դառնել ինձ համար:

Ես որքան մեծանում էի ու «զարգանում», այն-քան էլ մեծանում էին պահանջներս, առաջ էին գալիս այնպիսի ստիպողական ծախսեր, որոնցից ոչ մի կերպ խուսափելու հնարաւորութիւն չէր լինում:

Քոյրերս էլ արդէն եկել հասել էին ետևիցս, որոնք իմ պատճառով զրկուած էին ամեն մի բաւականութիւ-նից: Երբ նրանք տրտունջ էին բարձրացնում, մայրս նրանց մխիթարում էր հետեւալ խօսքերով. «Մի քիչ էլ դիմացէք. Անիւտան կ'ամուսնանայ, հերթը կը հաս-նի ձեզ»:

Իսկ իմ ամուսնանալը դարձել էր մի անմատչելի երջանկութիւն ու անցել անիրազորձեւի ցնորքների շարքը:

Թէև իբրև գեղեցիկ աղջիկ ունեցել էի ձեռք խընդ-րողներ, բայց ինչ, նոյնիսկ ամաչում եմ ասել, թէ ինչ դասակարգի մարդիկ էին. կմախքացած արհեստա-

ւորներ, անշարժութիւնից փքուած խանութպաններ, ամսական 28 ու 50 կ. ոռճիկ ստացող, գլխարկները դեղնած, վերարկուները մաշուած, կօշիկները ծակ, իրանք կիսաքաղց ծխական դպրոցի վարժապետներ՝ մէկը միւսից անյայտ, մէկը միւսից աննշան և չքաւոր... Սակայն դրանք էլ վերջերումը սառել-հեռացել էին՝ շատ աղատամիտ համարելով ինձ:

Բայց միևնոյն էր: Դրանց նմանները ինձ համար եղած-չեղած, մէկ հաշիւ էր: Ուսանողները ճաշակա այնպէս էին դարձացրել ու նորացրել իրանց շնորհա-շուք շարժումներով, որ ես անկարող էի դրանց նման տափակներին հաւանել:

Իմ ցնորքի գլխաւոր առարկան միշտ եղել էին ու-սանողները և նրանց նման պարոնները, որոնց վրայ նայում էի, իբրև ապագայի բուրժուաների վրայ և սաստիկ ցանկանում, նոյն չափով էլ աշխատում նրանց մէջից փեսացու դառնել: Միևնոյն ցնորքներով էին տա-րուած նաև բոլոր ընկերուհիներս: Մենք միմեանցից ոչինչ չէինք թաղցնում:

Բայց զարմանալի ապերախտ մարդիկ էին մեզ շրջապատող թէ ուսանողները և թէ նրանց շրջանում գտնուող փեսացու համարուած պարոնները: Գաթա, քաղցրաւենիներ ուտելու և թէյ ու սուրճ խմելու հա-մար գլխապատառ վազում էին մեր տները, ժամե-րով նստում, ձևանում մտերիմ, բայց չէին իսկ կաս-կածում, թէ մեր ծնողների հետ ինչպիսի անախոր-ժութիւններ էինք ունենում այդ սեղանները պատ-րաստելու համար, յոյս ունենալով ու մեր մայրերին էլ յուսադրելով, թէ այս օր չէ վաղը. սրանցից մէկն ու մէկը մեր ձեռքը խնդրելու է, քանի որ ամենքը կս սիրահարուած են մեզ վրայ, և թէ որին մենք ինք-ներս հաւանենք, նրան էլ կ'ընտրենք: Բայց հէնց որ

բանը հասնում էր բացատրութեան և ամուսնանալու խնդիրը մէջ էր բերւում, նրանցից ամեն մէկը այդ բանի համար իրանց արժանապատուութիւնից ստոր էր համարում մեզ և հազար ու մի պատրուակներ բերելով փախուստ տալիս: Դժբաղդաբար մենք շատ ուշ հասկացանք, թէ երիտասարդները երբէք չեն ամուսնանում իրանց փնտուղ օրիորդների հետ, այլ միայն նրանց հետ, որոնք խուսափում են իրանցից:

Ի միջի ալոց պատմեմ մի միջանկեալ դէպք իմ կեանքից, որ լի է զանազան արկածալի դիպումներով:

Ազգասէր պարոններից մէկը իր կրակոտ ճառերով խելքիցս հանել էր ինձ և դարձել իմ կուռքը: Ազգերասկան հայեացքների քցելուց, ակնարկներ անելուց արդէն յոգնել էի: Կարծես ապուշ լինէր այս հարցում, ոչինչ չէր նկատում կամ հասկանում, չնայած, որ շատ մօտ էինք և միշտ միասին էինք լինում: Հաճոյախօսութիւններ՝ սրբան ուզում էք, բայց ձեռքս խնդրելու վերաբերեալ և ոչ մի ակնարկ... Ես նրան շատ արժանաւոր փեսացու էի համարում ինձ համար, ուստի վճռեցի նամակով յայտնել նրան սէրս և վերցնելով մի րօմանից մի շատ գեղեցիկ նամակ, առանց չափերտների բառ առ բառ արտագրեցի, իբրև իմ յօրինած, զարդարեցի նկարներով և ուղարկեցի:

Եւ հպարտութեամբ մտածում էի, թէ սրբան պիտի զարմանայ իմ սահուն գրչի գեղեցկութեամբ:

Միւս օրը պատասխան ստացայ. սակայն ինչ տեսայ, Աստուած իմ, միևնոյն րօմանից նոյն նամակի պատասխանը գրքից թերթը պոկել և ինձ էր ուղարկել: Իսկ դրանից յետոյ պատահելիս՝ այնպէս էր վարւում հետս, որ կարծես ոչ նամակ էր ստացել և ոչ էլ պատասխանել:

Մեր շրջանում փեսացուների մեծ կրիզիս էր: Ճգնաժամ էր վրայ հասել, բոլորն էլ յուսահատուել, վշահատուել ու լքուած դրութեան մէջ էին ընկել, ուզում էին թքել ամուսնութեան վրայ և մտնել բժշկական կուրսերը:

Միայն թէ չէի իմանում, թէ «Էտիմօլօգիան» ինչպէս սովորէի, որից յետոյ միւս առարկաները շատ հեշտ էր թւում:

Բայց ինքս դեռ չէի յուսահատուել. հայելին ինձ շարունակ խրախուսում էր: Տարիները, կարծես, փայփայելով, գուրգուրելով էին գլխովս սահում, անցնում՝ դէմքիս վրայ առանց հետք թողնելու, բայց և այնպէս սպասողական դրութիւնը անտանելի էր:

Ողջ օրը չէի հեռանում հայելուց, բոլոր ժամանակը իմ «տուալէտով» էի զբաղուած: Երևակայել չէք կարող, թէ ինչ ծիծաղելի միջոցների էի դիմում՝ ինձ աւելի գեղեցիկ, աւելի դիւթիչ և հրապուրող դարձնելու համար: Մանրամասնութիւնների մէջ մտնելը իմ մէջ ինքնասիրութեան բողոք է առաջ բերում, միայն մէկն ասեմ, որ կուրծքս մեծացնում էի բամբակով, իսկ հասակիս կարճութիւնը եռակի կրունկներով լրացնում: Միշտ հագնում էի փոքրիկ կօշիկներ, թէև տանջում էի նրանց առաջ բերած կոշտուկներից, բայց մի կերպ դիմանում էի, որովհետև փոքրիկ ոտեր ունենալն էլ մի առանձին գեղեցկութիւն էր: Ես նկատում էի, թէ ինչպէս երիտասարդները մի առանձին հաճութեամբ էին դիտում ոտքերս:

Երբ ամեն անգամ զարդարուելուց յետոյ հայելու առաջ կանգնած նայում էի և տեսնում, թէ արտաքինս մէջ ոչ մի պակասութիւն չկայ, մոռանում էի գրելուխս, հոգիս հրճւում էր ներքին բաւականութիւնից... Եւ ինչեք, ինչեք էի մտածում ու երևակայում... Սիր-

տրա թրպուտում էր անհամբերութիւնից, թէ երբ պէպք է ամուսնանամ...

Եւ այսպէս շարունակ զբաղուած էի լինում իմ արտաքինով, որովհետեւ տղամարդիկ այդ էին պահանջում և այդ բանը մայրս դեռ փոքր հասակիցս էր ներշնչել ինձ, թէ հարսնացուի արժանաւորութիւնը նրա արտաքին գեղեցկութեան մէջն է, իսկ փեսացուինը նրա հարստութեան մէջ:

Եւ իսկապէս, որքան մօտ էի ծանօթանում ինձ շրջապատող կեանքի պայմաններին, այնքան աւելի էի համոզուում այդ բանում:

Ամեն տեղ ու ամեն բանի մէջ տեսնում էի հարուստ գեղեցկութիւններ կենդրոն կազմած, իրանց շուրջը հաւաքած ամենքին, մանաւանդ կրթուած ու նշանաւոր երիտասարդներին, որոնց ուղղակի խաղացնում էին իրանց մատերի վրայ... Հասարակական ամեն մի գործի գլուխ նրանք էին լինում անցած, ամեն բանի մէջ առաջնակարգ դերը նրանց էր պատկանում: Ամենքը ևս նրանց խորհրդին ու օգնութեանն էին դիմում:

Ես նորից պէտք է ասեմ, որ շատ գեղեցիկ էի. բայց ինչ արած, որ հարուստ չէի: Թէև հագնուում էի վերջին տարազով, միշտ աշխատում էի հարուստների շրջանում լինել, ոչ մի բանից յետ չէի մնում, լինում էի ամեն տեղ, խառնուում էի ազգային գործերին և արժանանում երիտասարդների ուշադրութեան: Բայց և այնպէս այդ այն չէր, ինչ որ վայելում էին հարուստ գեղեցկութիւնները... Երիտասարդները մի առանձին թափով էին ձգտում դէպի այդպիսիները, իսկ մօտենում ինձ միայն այն ժամանակ, երբ նրանք բացակայ էին լինում և ասպարէզը ինձ ու ինձ նմաններին էր լինում ֆնացած, — այնպէս որ՝ լիակատար երջանիկ լինելու

համար, ինձ պակասում էր հարստութիւն... և միայն հարստութիւն: Բոլորովին պարզ էր, որ գեղեցկութիւնը՝ միացած հարստութեան հետ՝ կնոջ համար կազմում է մի այնպիսի հրաշալի դիմակ, որի տակ նա կարող է թագցնել թէ գլխի դատարկութիւնը և թէ բնաւորութեան բոլոր այլանդակութիւնները... Թէ ես և թէ մայրս թէև մեր շքեղ հագուստներով երևում էինք ամեն տեղ, բայց չէինք կարողանում քողարկել մեր չունևորութիւնը, որովհետեւ ամենքն էլ գիտէին, որ մենք չբաւոր ենք, ուստի մի տեսակ արհամարհանքով էին վերաբերում դէպի մեզ: Մանաւանդ հարուստ դասակարգի մեծաշուք կանայք ուղղակի ինձ հալածում էին իրանց աչքերի արհամարհոտ հայեացքներով: Ես չէի կարողանում տանել նրանց այդ թունալի ակնարկներն ու կծու հեգնանքը իմ այս կամ այն վարմունքիս համար: Որեւէ մի տեղ երևալս, որեւէ մի բանի խառնուելս, երիտասարդների հետ զբօսնելս կամ ազատ խօսիլ-ծիծաղելս մեծ յանդգնութիւն էր թւում նրանց աչքին և այդ էլ ինձ զգալ էին տալիս իւրաքանչիւր քայլափոխում մի առանձին տեսակ վերաբերմունքով: Ես նրանց ատում էի իբրոր սրտէ, նախանձը տանջում էր ինձ... Սակայն այդ բոլոր տհաճութեան զգացմունքները մէջս թագցնելով, սէր և յարգանք էի ցոյց տալիս նրանց տեսնելիս. պատահելիս ժպտալով էի մօտենում, սիրալիր բարևում և ամեն կերպ աշխատում էի հաճոյանալ և տեղ բռնել նրանց շրջանում, որպէսզի կողմնակի դիտողները ինձ ևս նրանց շրջանի մարդ կարծելով, յարգանքով վերաբերուէին դէպի ինձ ու չհամարձակուէին վրաս շատ խօսել: Հարուստ դասակարգի կանանց վրայ հասարակութիւնը չէր համարձակում խօսել. տեսած-լսածները չիմանալուն էր դնում: Ես նորից սկսել էի վախենալ «ասէ-կօսէ»-ներից, բանի որ գլուխս ազատ

քամիներով լցնող երիտասարդ պարոնները այժմ հակառակ կողմից էին ինձ դիմաւորում՝ թէ ինձ և թէ ինձ նմաններին անուանելով «անցուկ շրջանի հիւանդոտ տիպեր», «ազգայիններ», «անսօրմալներ» և այլն... Եթէ որ կարողանայիք երևակայել, թէ որպիսի անհանդուրժելի վիրաւորանքներ էի կրում ինձ շրջապատողներից, մանաւանդ ինքնահաւան հարուստ կանանցից...

Յիշում եմ, երբ այդուրեւ կամ ակումբի դահլիճում մօտենում էի մէկին կամ միւսին և քննելով բարեւում, ինչպէս էին ժպտում սառցնում շրթերիս վրայ իրանց սառն պատասխանով։ Եւ երբ տեսածս չիմանալու դնելով, ուզում էի քողարկել և այդպէս անց ու դարձ անել, նրանք այդ բոլորին կամ գրպաններին էին մտաբերում, կամ իրանց մագերը հարթելու, սանրելու ցանկութիւն և կամ քիթները սրբելու պահանջ դրում, որպէսզի իրանց թիւ ազատէին իմ թևից... Ես միշտ թունաւորուած էի վերադառնում տուն և մտքումս անիծում ծնողներս՝ այն բոլոր հոգեկան տանջանքների համար, որոնց ես ենթարկւում էի մարդկանց կողմից՝ չքաւոր և անյայտ ընտանիքի աղջիկ լինելու պատճառով։ Ես միշտ յանդիմանում էի ծնողներին, թէ ինչպէս ինձ գիմնադաս չեն ուղարկել, որ ես էլ իրաւունք ունենայի ինձ ազատ զգալու, սիրտս ուզածի չափ, չկառկածելով իսկ՝ թէ հասարակութիւնը կարող է վրաս ձաշալ... Օ՛հ, ես շատ էի դժգոհ իմ ծնողներից, որ առանց հեռուն մտածելու, ինձ աշխարհ են բերել... Յաճախ՝ երբ զայրոյթս հասնում էր կատաղութեան, ձեռքս ընկած առարկաները զարկում էի գետնին և կոտրատում։ Այդպէս էի անում մանաւանդ այն դէպքերում, երբ «մօղնի» հագուստի պակասութիւն էի զգում և դրա

պատճառով զրկւում դրսի գուարճութիւններից։ Ես արդէն ջղային էի դարձել։

Այդպիսի դէպքերում բաւական էր մի չնչին առիթ, որ ես տեսարաններ սարքէի մեր ընտանիքում։ Բոլոր ընկերուհիներս էլ ջղային էին. անախորժ տեսարաններ յաճախ էին տեղի ունենում նաև նրանց տղաներում։

Տառտ ու մայրս ոչ մի գաղափար չունէին թէ ինչ բան է ջղայնութիւնը—հիստերիան։

Երբ ես բարկութիւնից կրակ կտրած՝ սկսում էի ճուճուալ, աղաղակել, անկանոն պտոյտներ անելով վազ-վզել սենեակի մէջ, հանդիպած առարկաները դէս ու դէն շարտտել, աջ ու ձախ վիրաւորել մէկին, միւսին, բռնեցնքներս սեղանին, ոտերս գետնին զարկել... մի խօսքով՝ անելայն, ինչ որ կը թելադրէին ինձ իմ «քընքշացած» ջղերը, տառտ այդ ամենը «լաչառութիւն» էր անուանում և ամեն անգամ դարմացած բացականչում։

«Փառք Քեզ, Աստուած, դեռ էլի ինչէր ենք տեսնելու»։ Իսկ մայրս՝ քթի տակ անիծելով իրա բաղդը, անիծում էր նաև բոլոր գրքերի հեղինակներին՝ կարգացածս գրքերին վերագրելով իմ մէջ եղած՝ իրան անզիւր բաները։

Առաջուայ պէս նրանք այլևս չէին կարողանում ազատ յարձակուել վրաս և նախատել անվերջ։ Այժմ մեր դերերը փոխուել էին. յարձակուելու, նախատելու հերթը իմն էր, որովհետև արդէն բաւականաչափ «զարգացած» աղջիկ էի։ Երբ ձայն էին հանում ու ես բղաւում էի, իսկոյն լուծւում էին։ Իրանց արած մի նկատողութեանը տասը պատասխան էի տալիս։

Տառտ շարունակ աղօթում էր և խնդրում Աստուծուն.

«Աստուած ջան, Դու մի դուռը բաց անես այս

իրական աշխարհը իր տխուր և անշուք տեսարաններով: Հիասթափուած նայում էի շուրջս. մի փոքր, մութ սենեակ՝ խոռացած պատառով, յատակն աններկ, առաստաղը ցածր, պատուհանները փոքր... Ամեն ինչ հին, անճոռնի, անճաշակ... Ես էլ թուլացած ընկած իմ անպաճոյճ անկողնու վրայ, քերականութեան դասագիրքս ընկած յատակին, դասերս չսովորած, իսկ մայրս էլ միւս սենեակում տրտնջալիս, տառտ սգալիս, ինչ որ նրանց մշտական սովորութիւնն էր...

Այդպէս էին անցնում օրերս: Ուսուցիչս շարունակում էր իրապարաստութիւնը, թէև գործ դրած ջանքը ապարդիւն էր անցնում. իմացածիս վրայ մի առանձին բան չէր աւելանում:

Բայց մէկ անգամ քիչ մնաց, որ թողնէր ու հեռանար:

—Что такое подлежащее? հարցրեց նա դասի ժամանակ:

—Подлежащее? Ըմ... подлежащее? արտասանեցի ես մի քանի անգամ և շուարուած պատասխանեցի. «Подлежащее—это есть мысль, выраженная словами».

Ուսուցիչս նայեց երեսիս, ժպտաց, ապա գլուխը շարժեց:

—Ну, хорошо. А что такое предложение?

—Предложение? Ըմ... это есть действіе, посредствомъ котораго мы изъ двухъ данныхъ чисель.

—Достаточно, достаточно, ընդհատեց ինձ ուսուցիչս, նորից ծիծաղելով... Դուք չէք մտածում... Ձեր գլխում քառ է տիրում, նկատեց նա:

Ես լռեցի, ամօթից կարմրած, երբ յանկարծ զգացի, թէ ինչ պիտի պատասխանէի, բայց ինչ եմ պատասխանել:

Յաճախ էր զարմանում ուսուցիչս իմ տուած յիմար պատասխաններին համար: Նա գիտէր, որ ես բթամիտ չեմ և չէր իմանում ինչով բացատրել ցրուած լինելս:

Նա ինչ իմանար թէ գլխումս միայն և միմիայն ամուսնանալու հարցն էր պտըտում զարմանալի տրագութեամբ և մրրիկի պէս ցրում միւս բոլոր մըտքերս... Չգիտէր և այն, թէ ինքը որքան էր դիւր գալիս ինձ ամեն բանով, մանաւանդ խօսակցութեամբ և ձայնի մի առանձին տեմբով:

Երբ նա սկսում էր դասերս բացատրել, ես գաղտագողի հայեացքով նրան էի նայում, դիտում և մտածում. «Ո՛րքան երջանիկ կը զգայի ինձ, եթէ այս չըբնաղ երիտասարդը ձեռքս խնդրէր... Հարկաւ եթէ ես դրամօժիտ ունենայի, սա այսքան անտարբեր չէր լինի դէպի ինձ...»:

Հարկաւ ոչ մի յոյս ունենալ չէի կարող, որովհետև նրա՝ դէպի ինձ ունեցած անտարբերութիւնը հասնում էր ուղղակի վիրաւորանքի:

Նայում էի հայելուն, զմայլում ինքս ինձնով և զարմանում, թէ ինչպէս է, որ նա միանգամայն չի կախարդւում հրապուրիչ գեղեցկութեամբս...

Սաւորիկ հետաքրքրւում էի իմանալու, թէ արդեօք ինչ կարծիք ունի ինձ վրայ: Կասկածում էի, թէ մի գուցէ իմ մասին տարածուած աննպաստ կարծիքները հասել են նաև սրա ականջին, բայց և ինքս ինձ հանգստացնում և մխիթարւում էի այն մտքով, թէ նա, իբրև զարգացած երիտասարդ, երբէք ուրիշների կարծիքով չէր ղեկավարուել ամուսնական հարցում, որ նա արդէն իր սեփական կարծիքը կ'ունենայ իմ մասին, քանի որ ամեն օր տեսնում է ինձ: Ես էլ ամեն կերպ աշխատում էի պարկեշտ ու խելօք

աղջկայ տպաւորութիւն թողնել նրա վրայ:

Զարմանալի հոգեկան դրութիւն էր պաշարել ինձ. որքան նա սառն էր վարւում, որքան անտարբեր վերաբերւում դէպի իմ արտաքինը, այնքան վառում, բորբոքում էր ինձ, այնքան աւելի ուժեղ էր տիրում մտքերիս և իշխում ինձ վրայ... Նրա կարծիքները ինձ համար անհերքելի օրէնքի ոյժ էին ստացել և ես ցանկանում էի ամեն կերպ ենթարկուել նրան: Ինձ դիւր չէր գալիս միայն նրա՝ իմ դէմ պահպանած հպարտութիւնը. ես ինձ նրա առաջ մի տեսակ նսեմացած էի զգում և չէի իմանում ինչպէս փշրել նրան: Պահանջ էի զգում ամեն օր նրա հետ լինել, մի առանձին անհամբերութեամբ էի սպասում դասերի ժամերին, զընտումը բոլորի մէջ նրան էի փնտռում. սաստիկ խանդոտում էի, եթէ նրան տեսնում էի ուրիշ կանանց հետ խօսելիս, մանաւանդ շատ էի նախանձում նրա... Ընկերներին, երբ տեսնում էի թէ ինչպէս նրանք ազատ մօտենում, խօսում, թեմակցում էին նրա հետ... Բայց ինչո՞ւ էր նա միայն ինձ համար դարձել անմատչելի...

Երբէք ինքը չէր գալիս մօտս, չէր զբօսնում ինձ հետ, մինչև ինքս չէի կանչում. «Պարոն Ռուբէն, մի բոլակով»: Բայց երբ գալիս էր, բաց չէի թողնում ամբողջ ժամերով, չնայած՝ որ յաճախ էր նայում ժամացոյցին, յօրանջում և գանգատւում զլիսի ցաւից ու անքնութիւնից...

Մեր հարեաններն արդէն սկսել էին փսիսալ իրանց մէջ և խեթ աչքով էին նայում մօրս, թէ ինչո՞ւ է թոյլ տալիս աղջկան ժամերով փակուել սենեակում մի օտար երիտասարդի հետ: Եւ տատս ու մայրս շատ անհանգիստ էին: Նրանք միանգամայն աւելորդ էին գտնում իմ պարապմունքս և շարունակ խօսում ու տրտնջում էին, ասելով, որ Աստուածանից պատիժ

եմ ուղարկած իրանց համար: Մանաւանդ շատ էին վախում, որ վրաս բարձրացած այդ նոր փսիսոցի ձայնը կարող է Պօղոսի աղանջին հասնել և ամուսնանալու հարցը ջուրը նետել: Մայրս ոչ մի կերպ չէր ցանկանում ձեռքից բաց թողնել նրա անբաւ հարստութիւնը:

Հօրաքոյրս էլ արդէն յոգնել էր ինձ խրատելուց ու մօրս մեղադրելուց. խռովել էր ու էլ մեր տուն չէր գալիս: Դժգոհ էր նաև հայրս: Բայց ես ոչ ոքի վրայ ուշադրութիւն չէի դարձնում, պարապմունքս շարունակում էի, աշխատելով լաւ պատրաստել դասերս և դիւր գալ ուսուցչիս, որ սաստիկ բարկանում էր, երբ վատ էի պատասխանում:

Սկզբում նա շատ թոյլ էր վերաբերւում դէպի պարապմունքներս. որքան սովորում էի, այնքանով էլ բաւականանում էր, նոր դաս նշանակում, առանց կարգին բացատրելու, և հեռանում:

Բայց հետզհետէ դարձաւ խստապահանջ. երբ դասերս պատրաստած չէի լինում, շատ էր նեղանում, այնպէս որ իմ պարապմունքներին՝ սպասածիս հակառակ ընթացք էր տուել: Բայց դարձեալ դժգոհ էր և շարունակ ասում էր. «Այդպիսի քայլերով ո՞ւր կը հասնէք»:

Նա կարծում էր, թէ ես իսկապէս մտադիր եմ պատրաստուել նախ գիմնադիւս մտնելու և ապա բժշկական կուրսերի քննութիւն տալու: Ոչ մի տեղեկութիւն չունէր իմ տարիքի վերաբերմամբ, որովհետև դէմքս ինձ անհամեմատ փոքր էր ցոյց տալիս, քան թէ էի իրօք: Ոչ ոք 17—18 տարեկանից աւել չէր համարում ինձ: Եւ ես շարունակ այդ թիւն էի ասում, երբ քաղաքավարութեան էտիկետները չիմացողներից էի ու մէկը հարց էր տալիս, թէ քանի տարեկան եմ:

—Այնքան արիւր, որ Պօղոսն էլ ձեռքներիցս դուրս

բնակայելով», ասում էր մայրս: Ուրախութեանս չափ չկար: Գիտէի որ շատ պիտի նախանձէին ընկերուհիներս, երբ իմանային, թէ ճում հետ եմ նշանուել, որովհետեւ Ռուբէնիս շատերն ունէին ի նկատի: Թէեւ հարուստ չէր, բայց մեծ յարգանք էր վայելում: Իսկ առայժմ մենք վճռել էինք ուշի-ուշով ծածուկ պահել մեր միմեանց խօսք տալու գաղտնիքը: Ձգուշացրել էինք և մեր տանըցոյ, որ նոյնիսկ մեր մօտ ազգականներին էլ ծածուկ պահեն մինչև ամուսնանալու օրը, որովհետեւ շնորհաւորութիւններ ընդունելու և աջքալուսանք եկողներին համար ոչ յարմարութիւններ ունէինք և ոչ էլ ծախսելու աւելորդ դրամ: Շատ էին ուրախացել նաև քոյրերս, որ վերջապէս հերթը իրանց պիտի հասնէր...

Անհամբերութիւնից գժում էի ես: Բոպէները համարելով սպասում էի այն օրին, թէ երբ պէտք է թողնեմ հօրս աղքատ տնակը և սկսեմ ապրել իմ պաշտօնի Ռուբէնիս հետ, որին սիրում էի հոգուս բոլոր ուժով և որի հետ այնպիսի անհուն, անսահման երջանկութիւն էի երազում:

Մի հանգամանք միայն ինձ քցել էր մտաւտանջութեան մէջ. Ռուբէնս աւելորդ էր համարում հարսանիքիս հանդէսը մեծ շուքով կատարել: Դրա համար փող էր հարկաւոր, որը ոչ ես ունէի և ոչ էլ ինքը: Նա շարունակ ինձ խրատում էր՝ աշխատելով իմ մէջ խորին արհամարհանք դարձեցնել դէպի բոլոր աւելորդ շքեղութիւնները: «Մարդ պէտք է փայլէ իր ներքին արժանաւորութիւններով և ոչ թէ ցուցամոլութիւններով», յաճախ կրկնում էր նա:

Մենք միշտ միասին էինք լինում, միասին կարդում: Դասերը թողել էինք, պարապում էինք լուրջ ընթերցանութեամբ, յետոյ խօսում, դատում: Նա ինձ

բացատրում էր կարգացած գրքերիս իդէաները, թէ այս ինչ հեղինակութիւնը ինչ գրական արժէք ունի, ինչ պայմանների ծնունդ է և ինչ նշանակութիւն ունի կեանքի մէջ:

Պարապմունքներից յոգնելուց յետոյ, գնում էինք դրօսնելու քաղաքից դուրս մեզ համար առանձնացած, ինքներս մեր մէջ կենդրոնացած: Մէկ-մէկ էլ երևում էինք հասարակական տեղերում:

Այժմ աւելի հետաքրքրական էի դարձել և աւելի ուշադրութիւն էի գրաւում, որովհետեւ անհամեմատ լաւ էի հագնւում:

Ռուբէնս էր հոգում այդ մասին:

Մայրս ինձ շարունակ յանդիմանում էր, թէ ինչո՞ւ եմ Ռուբէնիս աւելորդ ծախսի մէջ քցում և ստիպում պարտք անել: Բայց ճիշդ էր ուշադրութիւն դարձնում նրա խօսքերին: Ռուբէնիկս ինձ համար ոչինչ չէր խնայում:

Մենք արդէն մեզ համար բնակարան էինք վարձել և ամեն ինչ ապառիկ վերցնելով, կարգի էինք բերել: Պսակադրութեանս հանդէսի հանդերձն էլ էր արդէն պատրաստ: Մնում էր միայն պսակի հրաման ստանալը: Բայց ահա հէնց այդ միջոցին քաղաքային պոստով մի նամակ եմ ստանում հետեւեալ բովանդակութեամբ.

«Յարգելի օրիորդ.

Երէկ երեկոյթում բաղդ չունեցայ Ձեզ հետ ծանօթանալու, որպէսզի կարողանայի անձամբ խօսել Ձեզ հետ և միտքս յայտնել, ուստի ստիպուած եմ այս նամակով դիմել Ձեզ: Պարզ և կարճ, բովանդիքական դարձուածներով չեմ սկսում ասելիքս, այլ ուղղակի դիմում եմ բուն հարցին. ես խնդրում եմ Ձեր ձեռքը, որովհետեւ Դուք ինձ սաստիկ զիւր էք եկել: Պատիւ

ունիմ յայտնելու, որ ես Գուրգէն Սեդրակեանն եմ: Եթէ դուք էլ ինձ էք հաւանում, խնդրեմ յայտնէք: Երեք օր ժամանակ եմ տալիս Ձեզ մտածելու:

Սորին յարգանքով սեղմում եմ Ձեր ձեռքը...

Գ. Սեդ.

Նամակը կարդում եմ և մնում դարմացած. չեմ հաւատում աչքերիս. մէկ էլ եմ կարդում, նորից և նորից սկսում... «Այս ինչ հրաշք է, Աստուած իմ... Միթէ էլի հրաշքների դարումն ենք ապրում, բացականչում եմ ես... Ձեռքս խնդրում է Գուրգէն Սեդրակեանը, որի նմանները իմ ցնորքներից ու նոյնիսկ նախանձից բարձր են եղել... Այս իրականութիւն է, թէ մի տգեղ կատակ, ծաղր... Բայց ոչ. նամակը լուրջ է գրած»... Մինչև կը սթափուէի՝ ինձ յանկարծ պաշարած զգացմունքից, մինչև կարգի կը բերէի անսպասելի կերպով իրար խառնուած մտքերս, ներս մտաւ նշանածս:

—Ինչ անտանելի բան է պաշտօնեաների հետ գործ ունենալը. այսօր-վաղը քցելով, ձգձգում են մեր պսակի հրամանը, սկսեց նա տրտնջալ՝ նստելով մօտս:

«Վազգելու մի առանձին կարիք չկայ», յանկարծ դուրս թռաւ բերանիցս, որից խիստ շփոթուեցի:

—Ո՛չ, ոչ, պէտք է շուտ ստացուի, ամուսնանաք վերջանայ, գնայ, — խօսակցութեան մէջ մտաւ մայրս, որ սաստիկ վախենում էր, թէ չարախօս մարդիկ կարող էին Ռուբէնիս ականջին՝ ով գիտէ ինչ փսփսալ և քանը քանդել: Նա չգիտէր իմ ստացած նամակի մասին:

—Այո, մայրիկ, ես էլ եմ վազում... Բայց վազում էիք և դու, Անիւտա, այժմ ինչո՞ւ կարիք չես գրում, յանկարծ խօսքն ընդհատելով դարձաւ ինձ նշանածս:

—Վազում է, այն էլ ինչպէս... ինձանից հարցրու: Ամաչելուցն է այդպէս ասում: Դու քո բանը տես, նորից սկսեց մայրս և շարունակեց. — առհասարակ աղջկերքը ամաչկոտ են լինում, իսկ իմ կրթած, մեծացրած աղջիկը՝ առաւել է:

Մայրս միշտ գովում էր ինձ Ռուբէնիս մօտ, ասելով, թէ գլխումս 7 փաստաբանի խելք կայ: Այդ օրը երեկոյեան ընթրիքից յետոյ նշանածս ինձ առաջարկեց իջնել ներքև մեր տան առաջ գտնուող փոքրիկ պարտէզը: Մենք նստեցինք ծառերի տակ փառած նստարաններից մէկի վրայ: Գեղեցիկ գիշեր էր. երկինքը պարզ, եղանակը խաղաղ ու զով:

Նշանածս ձեռներս առած իրաւիքների մէջ, յաճախ բերանին էր սեղմում և խօսում, նկարագրում, ծրագրում մեր հարսանիքի հանդէսը, թէ ումն ում պէտք է հրաւիրենք, ինչպէս պէտք է հիւրասիրենք: Մի կողմից էլ պախարակում էր տիրող ծէսերը, որոնք աւելորդ ծախսեր էին պահանջում, որ ինքը ոչ մի նշանակութիւն չի տալիս եկեղեցական պսակին և եթէ հասարակական հալածող կարծիքը չլինէր, կ'ապրէր ինձ հետ առանց այդ յիմար ծիսակատարութիւնների, կայլն:

Նա շարունակում էր իրա խօսակցութիւնը, յաճախ անցնելով մի առարկայից միւսին... Ես լուռ էի և լսում էի անուշադիր: Միտքս Գուրգէնով էր զբաղուած. մտածում էի թէ ինչ պատասխան պիտի տամ նրան:

—Անիւտա, ինչ է պատահել, ինչո՞ւ ես լուռ, չես խօսում, վերջապէս խօսքն ընդհատելով, հարցրեց նշանածս:

Ես պատասխանեցի, թէ չգիտեմ, աւելի լուռ, քան խօսելու տրամադրութիւն է պաշարել ինձ:

—Այո, ես այդ նկատում եմ: Դու այժմ ամեն ան-

գամուայ Անիւտան չես. հէնց եկածս ըստէին էլ քեզ շփոթուած գտայ... Հիւանդ չեմ հօ... Այս ասելով՝ նա բռնեց զլուխս և նայեց աչքերին լուսնի և լապտերի լուսում, յետոյ կամեցաւ կրծքին սեղմել ինձ, բայց զգալով իմ անտարբերութիւնը, թողեց և ֆապ կանգնած: Տիրեց մի ծանր լուռութիւն: Ես չէի իմանում ինչ խօսեմ, ինչպէս վարուեմ, որովհետեւ չէի կարողանում վճիռ կայացնել և ըստ այնմ էլ գործել:

Մեր մէջ տիրած այդ անախորժ լուռութիւնը փառատեց տատս, Եր մօտենալով մեզ, ձեռքի մըգով լիքը սկոռտեղը դրաւ մեր առաջ: Դէպի Ռուբէնս ունեցած սէրն ու յարգանքը նա ուզում էր նրան շատ բան ուտացնելով արտայայտել և սաստիկ անհանգիստ էր զգում իրան, երբ մենք երկար ժամերով առանձնանում էինք:

— Ի՞նչ էք յօնքներդ կիտել, նկատեց նա կատակով:

— Անիւտի տրամադրութիւնը լաւ չէ, պատասխանեց նշանածս, ինձ նայելով...

— Երեւի սաստիկ ուրախութիւնից, բացատրեց տատս... Է՛է, հէյ գիտի աշխարհ, ինչպէս հիւնը անցաւ, առաջ եկան նոր կարգեր... Ո՞վ էր տեսել, որ նշանածներին թոյլ տային առանձնանալ մինչև պսակուելը: Իսկի թոյլ էլ չէին տալիս, որ գոնէ իրար երես տեսնենք: Ամուսինս Թաւրիզ է եղել, երբ ինձ պսակել են նրա հետ:

— Ի՞նչպէս, հարցրեց Ռուբէնս զարմացած:

— Նա իրա գլխարկը ուղարկել էր, ծնողներն էլ ինձ ուզել էին և այդ գլխարկի հետ պսակել տուել:

— Իսկ յետոյ դու ամուսնուդ կարողացա՞ր սիրել, հետաքրքրուեց նշանածս...

— Ես 11 տարեկան էի, տիկնիկ էի խաղում, ի՞նչ էի իմանում թէ սէրը ինչ բան է:

— Իսկ յետոյ...

— Էլ ի՞նչ յետոյ, նրա երեսը ձվ էր տեսնում, որ սիրէր. 7 տարեկանի օտարութեան մէջ էր լինում: Տուն էր գալիս միայն մի երկու շաբթով, ինչպէս օտար մարդ...

Այդպէս սկսեցին իրար հետ խօսել Ռուբէնս և տատս, իսկ ես չէի մասնակցում: Դրութիւնս անտանելի էր... Ես ինձ զգում էի երկու մազնիսի ազդեցութեան տակ: Մէկը՝ Ռուբէնսի դէպի ինձ ունեցած անկեղծ և բորբոքուած սիրոյ զգացմունքը, որը ես էի զարթեցրել նրա մէջ գերմարդկային ոյժ գործ դնելով, իսկ միւսը՝ չոր ու ցամաք առաջարկութիւնը... Առաջինը չունկոր մի ուսուցիչ, երկրորդը յայտնի հարուստներից մէկը... Սիրոյ և փառասիրութեան զգացմունքը սրտիս մէջ մարտնչում էին հաւասար ոյժով և ես չէի իմանում նրանցից որը պէտք է յաղթող հանդիսանար և դուրս վռնգէր միւսին:

Այս երկու այլոց զգացմունքները դարձել էին մի շատ դժուարալոյժ խնդիր և կաշկանդել ինձ:

— Որքան պարզ և անկեղծ կիս է տատիկդ, սկսեց Ռուբէնս նրա հեռանալուց յետոյ և համեմատութիւն առաւ հին ու նոր սերնդի կանանց մէջ, թուելով նրանց թէ առաւելութիւնները և թէ պակասութիւնները: Ռուբէնսի վրայ անկեղծ մարդու տպաւորութիւն էր թողնում նաեւ մայրս: Նշանածս որքան էլ խօսում էր թողնում նաեւ մայրս: Եւ այնպէս նրան ոչ մի կերպ էր դէսից-դէնից, բայց և այնպէս նրան ոչ մի կերպ էր յաջողում վանել ինձ պաշարած լռելու յամառ տրամադրութիւնս:

Արդէն ուշ էր: Նա գնաց առանց իմանալու իմ տխրութեան պատճառը: Միւս օրը անցաւ նոյնպէս անտանելի: Մենք բաժանուեցանք անորոշ դրութեան մէջ:

Այդ մի-երկու օրուայ ընթացքում ես դարձել էի չխօսկան: Դէմքս մռայլ արտայայտութիւն էր ստացել, ժպիտս չբացել խալառ... Շարունակ առանձնութիւն էի փնտրում և մտածում, անվերջ մտածում...

Հէնց որ Ռուբէնս մօտենում էր, խնդրում էի մենակ թողնել ինձ, նա էլ ստիպուած էր լինում խնդիրս կատարել և հեռանում էր տխուր, մտամոլոր: Նա էլ էր մռայլուել ինձ պէս և խիստ գունատուել: Մէկ-մէկ մօտենում էր, նստում մօտս, հարցեր տալիս և սպասում պատասխանի... Իսկ ես զգում էի ինձ անել դրութեան մէջ. չէի իմանում ասելիքս ճիշդից սկսեմ... Ինչպէս խղէի նրանից սիրտս, որին տուել էի հազար ու մի սիրոյ երգումներով, և յետ տայի իրանը, որը ձեռք էի բերել արցունքների հեղեղով... Բայց զրկուել Սեդրակեանի անբաւ հարստութիւնից, մերժելով նրա առաջարկութիւնը, նոյն չափ դժուար լուծելու խնդիր էր:

Երեւակայութեանս մէջ պատկերացած էր երկու մէկը միւսին հակառակ տեսարաններ. «Երկու սենեակներից բաղկացած մի անշուք, տգեղ բնակարան, կուլիտ, անճաշակ կահաւորած, ես էլ հասարակ կտորից անշնորհ հագնուած, գոգնոցս կապած, ձեռներս կոշտացած, դէմքս դալկացած, սենեակից խոհանոց, խոհանոցից սենեակ վազվզելիս, դրսի աշխարհից կտրուած, ամեն մի վայելչութիւններից, գուարճութիւններից զրկուած, շրջապատուած իմ երեխաներով, որոնցից մէկի կօշիկը ծակ, միւսի հագուստը պատռած, բոլորի դէմքին ևս անբաւականութեան կնիքը դրոշմուած, իսկ շրթերին մշտական բողոք... Ամուսինս էլ ծանր հոգսերի տակ ճնշուած, վաղաժամ ծերացած... Մի խօսքով շուրջս ամեն ինչ պակաս, ամեն ինչ պուատ... Այս բոլորին հակառակ պատկերանում էր Սեդրակեանի սեփական հոյակապ տունը իր ջրեղ արդ ու զարդարանք-

ներով. սպասաւորներ, աղախիներ, գնալ-գալ, ճոխ ու փարթամ նիստ ու կաց, ձիարշաւ, կառքով շրջել, ներկայացումներ, համերգներ, ճանապարհորդութիւն, մի խօսքով՝ փառք, պատիւ, վայելչութիւն... Հիմա ես ճիշդ տեսնեի. տարակուսանքից խեղդուած էի... Ուղեղս հրաժարւում էր ինձ օգնելու:

Վերջապէս վճռեցի մօրս յայտնել:

Նա սկզբում չէր կարողանում հաւատալ թէ կարող է այդպիսի փաստ գոյութիւն ունենալ, բայց երբ նամակը կարդացի, նա քիչ էր մնում՝ անսպասելի ուրախութեան յուզմունքից խելագարուէր:

— Սրան մերժի, էլ ի՞նչ ձգձգելու բան կայ. հօ արքայութիւնը չպէտք է թողնես ու դնաս ընկնես դժոխքը. սրա ստացած ոռճիկը նրա խոհարարն է ստա-նում, սկսեց մայրս և այդ օրը ճաշի պատրաստութիւն չտեսաւ Ռուբէնիս համար, ինչպէս ամեն օր անում էր մի առանձին թափով:

Սակայն ես դեռ տատանւում էի. վերջնական վճիռ չէի կարողանում կայացնել: Վրայ հասաւ երրորդ օրը: Ռուբէնս եկաւ սովորական ժամից էլ առաջ:

— Պսակի հրամանը վաղը կամ միւս օրը պատրաստ կը լինի, հալորդեց նա մի առանձին հղանակով, որով կարծես ինձ աւետիս էր տալիս՝ ուրախացնելու նպատակով:

Նա մօտս նստեց, ձեռքս վերցրեց, ինչպէս անում էր միշտ:

— Ինչպէս ես: Տրամադրութիւնդ լաւացմաւ, հարցրեց նա, զուլիսը դէպի ինձ թեքելով:

— Անխտան այնպէս վատ է գգում իրան, որ խօսել չի ուզում, շտապեց պատասխանել մայրս իմ փոխարէն: Պսակի հրամանը դեռ չստանաք: Այսպիսի դրութեան մէջ ի՞նչպէս կարելի է պսակուել, աւելա-

ցրեց մայրս սառը եղանակով, առանց Ռուբէնիս նայելու:

Ես լուռ էի և գլխակոր, ինչպէս յանցաւոր և չէի համարձակուում նայել Ռուբէնի երեսին...

— Ձեմ իմանում ի՞նչ պատահեց քեզ, երկու զիշեր է՝ չեմ քնում... Այս ի՞նչ լուռութիւն է, որ պաշարել է քեզ, դիմեց նա ինձ յուզուած ձայնով:

— Իսկի ինձ հետ էլ չի խօսում. դա այդպէս բնաւորութիւն ունի. շարաթնիրով կը լռի: Թո՛ղ, մի խօսացնի, տեսնենք գլուխներս ինչ է գալիս, նկատեց մայրս և դուրս եկաւ:

— Սակայն ես շատ եմ զարմանում, թէ ի՞նչ կարող էր պատահել քեզ... Դու այլ ևս ինքզ քեզ չես նմանում... զգալի կերպով փոխուել ես: Եթէ հիւանդ ես, բժիշկ հրաւիրեմ: Եթէ ոչ, բացատրիր: Վարմունքդ ինչի՞ նման է... Ես տանել չեմ կարողանում... Հանգիստս կորցրել եմ, սկսեց վերջապէս Ռուբէնս համբերութիւնը կորցնելով:

Որքան նա խօսում էր, աղաչում, յանդիմանում, նախատում, նորից աղաչում, այնքան խիզաւ ինձ աւելի էր տանջում, յօշոտում և կշտամբում... Լեզուս ուղղակի կաշկանդուել էր բերանումս, շրթունքներս կարծես իրար էին կպել ամուր, չէի կարողանում բերանս բանալ, գոնէ մի խօսք արտասանել:

— Ձէ՛ որ մենք իրար ենք պատկանում ամբողջապէս և պիտի կազմենք մի հոգի երկու մարմնի մէջ: Դու չպիտի ոչինչ ծածկես ինձնից, հրեշտակս. այսպէս խօսելով, նա կամենում էր գրկել ինձ: Ես մի զգալի շարժումով ցոյց տուի տհաճութիւնս: Նա մնաց ապշած ինձ նայելիս:

— Արդեօք ի՞նչ է նշանակում այս բոլորը... Ինչո՞ւ ես յամառում... Վերջապէս չպէ՛տք է իմանամ, թէ քո հոգու խորքում ի՞նչ է կատարւում, արտասանեց

նա խիստ յանդիմանական եղանակով:

— Իրարանցում, մրմնջացի ես, հաղիւ լսելի ձայնով:

— Իրարանցում, կրկնեց նա, թափանցող հայեացքը քցելով դէմքիս:

— Այդ ի՞նչ իրարանցում է, հարցրեց նա տաքակուսանքով:

— Չգիտեմ, հոգիս ու սիրտս ալիկոծւում են փոթորկալի ծովի պէս, պատասխանեցի ես, մի բոմանտիքական դարձուած մտաբերելով իմ կարդացած գրքերից:

— Ի՞նչպէս:

— Այո՛, այո՛, սիրտս դադարել է ինձ լսելուց, մտաբերեցի մի ուրիշը:

— Ես քեզ չեմ հասկանում:

Ի՞նչ ասէի. յանցանքիս ծանրութիւնը խոր զգալով, մնացել էի շուարած:

— Ա՛, ուրեմն նախազգացմունքս ինձ չի խաբում, ասաց նա և ընկաւ մտքի ետեւից ու սկսեց անց ու դարձ անել սենեակի մէջ:

Ես սկսեցի աչքիս տակով նրան դիտել:

— Ռուբէն, մի՛թէ կը մեղադրես ինձ, եթէ զգացմունքս ենթարկուած լինի փոփոխութեան, վերջապէս խօսեցի ես, որ արդէն մէծել էի մերժել նրան:

— Այդ ի՞նչ ես ասում, բացականչեց նա ձեռներս յափշտակելով... Նրա ձեռները դողում էին, իսկ աչքերը լճացել էին. կարծես պատրաստուում էր հեկեկալու:

— Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ, Ռուբէն, ես արժանի չեմ քեզ, թո՛ղ ինձ՝ յանցաւորիս, արտասանեցի ես տրագիկ ձայնով:

— Ինչո՞ւ... Ո՞վ ասաց, իմ պաշտելի, դու աւելի քան արժանի ես և ի՞նչ յանցանքի վրայ է խօսքը...

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1. Ստ. Տէր-Աւետիքեան—«Զարաբաստիկ թուղթը». գինը 8 կոպ.
2. Մովսէս Դուկասեան—«Նահապետական տուն». գինը 5 կոպ.
3. Գործակատար Մարտիրոսը, Ս. Մ. Շահնազարեանց.

ԽՄԲՆԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԵՅ

1. «Հանրային մատենադարան»-ի համար ընդունւում են ինքնուրոյն և թարգմանական գեղարուեստական գրուածքներ:
2. Իւրաքանչիւր գրուածք ցանկալի է, որ մօտաւորապէս 3 տպագրական թերթ (96 երես) լինի ամսագրի դիրքով:
3. Նիւթեր ուղարկողը պարտաւոր է յայտնել, թէ այդ նիւթերից որն է տպուած, երբ և որ և որն է նրանցից անտիպ:
4. Թարգմանութիւնների հետ պէտք է ուղարկել նաև բնագիրները:
5. Խմբագրութիւնը իրաւունք է վերապահում իրան կարեւոր դէպքում սրբագրել ընդունւած նիւթի լեզուն:
6. Ուղարկուած նիւթերը պէտք է լինեն մաքուր և պարզ գրուած, մի և

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0326116

300W
ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՈՒՄ Է

„ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ“

ամսագրի 1913 թուի բաժանորդագրութիւնը

(ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՄՐԻ)

Ամսագիրը լոյս է տեսնում Հնկերութեանս խմբագրական Մասնաժողովի խմբագրութեամբ և Հնկերութեանս հրատարակութեամբ:

Մատենադարանը կրպարունակէ քաղմանական եւ ինքնուրոյն գրուածքներ հետեւեալ ծրագրով.

1. Վէպեր, վէպիկներ, պատմութիւններ և գեղարուեստական ուրիշ գրուածքներ.—
2. Թատերակ. գրուածքներ.—
3. Երգիծարանական երկեր.—
4. Այլ և այլք.—
5. Յայտարարութիւններ:

Իւրաքանչիւր համար լինելու է ամբողջական գրուածք և բաղկացած մօտ 96 երեսից Հնկերութեանս հրատարակութիւնների դիրքով:

Բաժնէգինն է

Տարեկան	.	.	.	1 ա. 80 կ.
Արտաս. Տարեկան	.	.	.	5 ¹ / ₂ ֆր.—

Բաժանորդ գրուել կարելի է՝ Թիֆլիզում՝ Հնկերութեանս գրասենեակում, Արաս-Արագ. հր. տուն Կ. Հ. Բարեգ. Հնկ. և բոլոր հայ գրավաճառանոցներում: Դաւառներում՝ Հնկերութեանս տեղական ճիւղերի, աշխատակից-անդամների և տեղական գրավաճառների մօտ:

Պատասխանատու խմբ. Իսահակ Յարութեան